

פרק א' בספר שופטים - תמונת פתיחה או סיכום תקופה

עיון בתיאור כיבוש נחלות השבטים בספר שופטים פרק א-ב

הקדמה

מאמר זה עוסק בפרק הפתיחה לספר שופטים. פרק א' העוסק בכיבושי השבטים מכליל שלושים וששה פסוקים. הפרק מורכב משלוש יחידות:

א. כיבושי שבט יהודה, הממשיך את מעשה הכיבוש שהתחיל בו יהושע, יחד עם שמעון אחיו;

ב. כיבוש בית אל ע"י בית יוסף, החותם את פרק כיבושי הארץ הממשיכים את יהושע;

ג. הערים שלא הורישו שבטי ישראל.

מבחינה כמותית, למעלה ממחצית פסוקי פרק א' (פסי א-כ) עוסקים בשבט יהודה ומפרטים את הישגיו. אולם, חלק מהמלחמות המוזכרות בפסוקים אלה מתוארות כבר בספר יהושע.

הרוח הנושבת מן הפרק הראשון בספר שופטים הינה רוח של ביקורת חריפה על התנהלות השבטים בכיבוש ארץ ישראל. מתאימה לכך העובדה שעפ"י המסורה יחידת הפתיחה של הספר נמשכת עד פרק ב פסוק ו, ונראה שבעלי המסורה ראו את מעשה הבוכים המופיע בפסוקים אלה כקשור עם הפרק הראשון. בנספח שיובא בסוף המאמר נתייחס גם לששה פסוקים אלה.

פרק א' מסתיים בתיאור 'גבול האמורי'. עפ"י המסורה מסתיימת היחידה הראשונה בשילוח יהושע את בני ישראל לרשת את הארץ (שופטים ב, ה), בפסוק כמעט זהה לפסוק שמופיע לקראת סוף ספר יהושע (יהושע כד, כח). למרות פתיחת הספר במילים 'ויהי אחרי מות יהושע', סיומו של הפרק מעורר את השאלה האם האירועים המתוארים ביחידה הראשונה התרחשו בימיו של יהושע או רק לאחר מותו, וכן האם הנתונים והאירועים המתוארים בפרק מציגים את תמונת הפתיחה לספר שופטים, או שיחידה זו יחד עם המשכו של פרק ב' מהווים סיכום תהליכי כיבוש הארץ ומעגלי התנהלות שבטי ישראל בתקופת השופטים כולה.

א. כיבושי שבט יהודה ושמעון

כאמור, היחידה הראשונה בפרק עוסקת בכיבושי שבט יהודה ושבט שמעון. הפסוקים מתארים כיבושים המתפרסים על פני שלושה איזורים שונים.

כיבוש ערי ההר

שאלת זמן כבושי ירושלים, חברון ודביר (קרית ספר) הנזכרים בפרק, נתונה במחלוקת פרשנים: **רד"ק** (שופטים א, ח; יהושע יא, כא) סבור שכל הכיבושים הללו אירעו בחיי יהושע, שכן מלך ירושלים נהרג כבר בימי יהושע (יהושע י', כג-כז; שם יב, י). ברם, אין הוכחה זו מוכרחת, שהרי הוא מת במערה במקדה, ולא בירושלים (אברבנאל). כיבוש ירושלים עצמה אינו מוזכר ברצף הערים שכבש יהושע לאחר מלחמת מלכי הדרום (יהושע י, כח-לט). לדעת **רש"י** (יהושע טו, ג), אף שהוזכרו כבר בספר יהושע, אירעו כיבושי ירושלים חברון וקרית ספר לאחר מות יהושע (ראה להלן). לדעת **אברבנאל** בפרשה ישנם אירועים משתי תקופות: כיבוש ירושלים - אחרי מלחמת בזק. כלומר, בתקופת השופטים; מלחמות דביר וחברון - בימי יהושע.

כיבוש הנגב

בהמשך מסופר על כיבושי שבט יהודה ושבט שמעון בנגב. שבט יהודה הולך "אֶת שְׁמֵעוֹן אֶחָיו וַיִּכּוּ אֶת הַכְּנַעֲנִי יוֹשֵׁב צִפְתַּי וַיִּחְרְמוּ אוֹתָהּ וַיִּקְרָא אֶת שֵׁם הָעִיר חֶרְמָה" (א, יז). בכך מקיים יהודה את הבטחתו לשמעון "וַיְהַלְכֵנִי גַם אֲנִי אֶתְּדָּ גְּגוֹרְלָדָּ" (א, ג). הם כובשים ביחד את צפת הנמצאת בנגב, בדרך עזה - באר שבע, שהיתה מובלעת כנענית שנחלת שמעון. "וַיִּחְרְמוּ אוֹתָהּ וַיִּקְרָא אֶת שֵׁם הָעִיר חֶרְמָה". משערים כי שטח גדול המשתרע מהגבול הצפוני של הנגב ועד סיני היה מכונה בפי יושבי הארץ הקדמונים בשם חרמה (דעת מקרא).

מתי נכבשה צפת (חרמה)? ביהושע (יב, יד) נמנה מלך חרמה בין המלכים שהכה יהושע. אבל אין זה מחייב שהעיר עצמה נכבשה. שהרי גם את מלכי גזר, תענך ומגדו הכה יהושע ועריהם לא נכבשו. לכן מסתבר שצפת נכבשה על ידי שמעון ויהודה לאחר מות יהושע.¹

כיבוש ערי החוף

לאחר מכן פונה יהודה אל ערי החוף: "וַיִּלְכְּדוּ יְהוּדָה אֶת עֵזָה וְאֶת גְּבוּלָה וְאֶת אֲשָׁקְלוֹן וְאֶת גְּבוּלָה וְאֶת עֶקְרוֹן וְאֶת גְּבוּלָה" (א, יח). נאמר "וַיִּלְכְּדוּ" ולא "ויחרם" או "ויורש", כי בני יהודה אמנם נצחו במלחמה את מלכי הערים האלה ואת צבאותיהם, אבל לא הצליחו להחזיק ולהאחז במקומות אלה בקביעות כמבואר

¹ יי קויפמן, א, יז; האם הנדר והחרם הנזכר במדבר כא, א-ג נתקיים כאן? לדעת רמב"ן בפירושו לתורה (שם) - כן, ומציין בהקשר זה את פסי' טז הסתום, שמזכיר את נגב ערד' לפני כיבוש 'חרמה'. והראב"ע דחה פירוש זה (במדבר כא, א). ראה עוד, גרינץ עמ' 65 שדן בכך.

בפסוק יט: "לא להוריש [לא יכול להוריש] את ישבי העמק כי רָכַב בְּרִזְלֵ לָהֶם".
הערים גת ואשקלון לא נזכרו כאן מפני שבני יהודה לא יכלו לכבוש אותם.²

סיכום

יהודה הוא היחיד שעליו נאמר בפרק סיכום בלשון חיובית (א, יט-כ), ש'הוריש'.
כישלוננו היחיד היה שלא הוריש "את ישבי העמק כי רָכַב בְּרִזְלֵ לָהֶם" (פס' יט).³
הכתוב מציג עובדה זאת כחוסר יכולת ולא כחוסר רצון או התרשלות: 'וְיָהִי ה' אֶת יְהוּדָה וַיִּרְשׁ אֶת הָהָר, כִּי לֹא [יכול] להוריש את ישבי העמק כי רָכַב בְּרִזְלֵ לָהֶם' (פס' יט). הנמקה זו מלמדת שהוריש ונלחם בהתאם ליכולתו. כמו כן, לא נזכר שיעבוד שהטילו שבט יהודה על הכנעני או התייחסות לשיבתם בקרבו או ישיבתו בקרבם. זאת, בניגוד לשאר מקרי חוסר ההורשה של השבטים האחרים שנמנים בפרק, שלהם אין נלווית הנמקה.

ב. כיבושי בית יוסף

יחידת כיבושי בית יוסף נפתחת (א, כב) בלשון 'עלייה', המתקשרת לשאלה שבפתיחת הספר: 'מי יעלה לנו':

"וַיַּעֲלוּ בֵּית יוֹסֵף גַּם הֵם בֵּית אֶל נְה' עַמִּים".

כיבוש בית אל ע"י בית יוסף מסיים את סיפורי כיבוש הארץ. לאחר מכן אין תיאור של מלחמות נוספות שתכליתן כיבוש הארץ.⁴ התבנית "וַיַּעֲל... וַיַּעֲלוּ" (השורש על"ה) מופיעה בפרק ארבע פעמים, שלוש פעמים ביחס לכיבושי שבט יהודה ופעם אחת נוספת אצל בית יוסף בכיבוש בית אל. בני ישראל שואלים: "מִי יַעֲלֶה לָנוּ אֶל הַכְּנַעֲנִי בְּתַחֲלָה לְהִלָּחֵם בּוֹ וַיֹּאמֶר ה' יְהוּדָה יַעֲלֶה... וַיַּעֲלֵ יְהוּדָה וַיִּתֵּן ה' אֶת הַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזֵי בְּנֵדָם" (פסוקים א-ד). כך גם בכיבוש בית אל: "וַיַּעֲלוּ בֵּית יוֹסֵף גַּם הֵם בֵּית אֶל נְה' עַמִּים" (פס' כב). המשמעות של "וַיַּעֲל... וַיַּעֲלוּ" היא לעלות למלחמה, כמו שנאמר: "מִי יַעֲלֶה לָנוּ... לְהִלָּחֵם בּוֹ" (פס' א).⁵ ביטוי זה מלמד על רצון להילחם ולכבוש, מכיוון שזו היתה כוונת בני ישראל כששאלו במלחמת בזק. לכן בשתי

² יחזקאל קויפמן (שם) העיר, שהמלחמה מתנהלת עם הכנעני (כמבואר בפסוק ט) ועדיין אין זכר לשיבת הפלשתים במקום. ויש להעיר על דבריו, שבפסוק ט מוזכרים רק 'ההר, הנגב והשפלה', ולא מוזכר 'העמק'. ערי הפלשתים עזה, אשקלון ואשדוד ישבו על הים. אמנם, עזה ואשקלון מוזכרות, כאמור לעיל, אך יתכן שבשלב זה עדיין נמנעו ישראל מלהילחם בערים אלו באופן ישיר.
³ חריגים בפירושם הם: כלי יקר והמלבי"ם שהקשו, אם "וְיָהִי ה' אֶת יְהוּדָה" מדוע לא יכלו להוריש את יושבי העמק שלהם רכב ברזל? לכן פירשו: ששבט יהודה לא הסכים בדעתו להוריש את יושבי העמק, "התרפה והתיירא מללחום עמהם - 'כִּי רָכַב בְּרִזְלֵ לָהֶם'", ולכן כבש רק את ההר, ובדרך שאדם רוצה לילך מוליכין אותו.

⁴ יוצא מכלל זה סיפור כיבוש ליש ע"י בני דן, המופיע בסוף הספר (שופטים יח).

⁵ קויפמן פירש: כשעלו בני יהודה למלחמה על בזק, עלו בית יוסף למלחמה על בית אל.

המלחמות נזכר שם ה': במלחמת בזק - "וַיִּתֶּן ה' , ובכיבוש בית אל - "וְהָיָה עִמָּם".⁶ בתחילת התקופה, השבטים המרכזיים והמובילים הם יהודה ובית יוסף (מנשה ואפרים). הם נלחמים, ומשמשים דוגמה לשאר השבטים מה צריך לעשות. לכן מלחמה זו היא משמעותית, בנוסף לעצם כיבוש העיר בית אל.

המונח "בית יוסף" מתייחס לבני אפרים ומנשה (יהושע יז, יז), אך כאן ייתכן שהכוונה גם לבנימין, מכיוון שגם בנימין נמנה עם בית יוסף (שמואל ב יט, כא וראה ברד"ק שם). ייתכן שהשתתפו במלחמה זו כל בני רחל, ועל כן נקראו כאן "בית יוסף" ולא "בני יוסף" (יהושע יד, ד; טז, א) משום שיצאו מבית אחד. יש לכך רמז בפסוק במילים "גַם הֵם" שנראות לכאורה מיותרות. אפשר שבא ללמד, שבדומה לשבט יהודה שהשתדל להילחם וכבש מקומות רבים שנפלו בגורלו, ולקח אתו את שמעון אחיו שיעזור לו במלחמה, כך בית יוסף - אפרים, מנשה ובנימין, נלחמו "גַם הֵם" בבית-אל שנפלה בגורלם, ועלו להילחם יחד כשהם עוזרים ונעזרים זה בזה.⁷ סיום הפסוק "וְהָיָה עִמָּם" פירושו, שכשם שהיה עם יהודה,⁸ כך היה עם בית יוסף שהצליחו וכבשו את העיר. שהרי כששאלו ישראל: "מִי יַעֲלֶה לָנוּ אֶל הַכְּנַעֲנִי בַתְּחִלָּה לְהַלְחֵם" היתה התשובה: "יְהוּדָה יַעֲלֶה", ובעקבותיו יצליחו הבאים אחריו.

1. כיבוש בית אל - הדומה והשונה מכיבוש יריחו

פסוק כ"ב הוא כעין כותרת, ופרטי כיבוש בית אל הם להלן בפסוקים כג-כו:⁹

(כג) וַיִּתְּרוּ בֵּית יוֹסֵף בְּבֵית אֵל וְשֵׁם הָעִיר לְפָנָיִם לוֹ.
 (כד) וַיֵּרְאוּ הַשְּׂמָרִים אִישׁ יוֹצֵא מִן הָעִיר וַיֹּאמְרוּ לוֹ הֲרֵאֲנוּ נָא אֶת מְבוֹא הָעִיר וְעִשִּׂינוּ עִמָּךְ חֶסֶד.
 (כה) וַיֵּרְאֵם אֶת מְבוֹא הָעִיר וַיִּכּוּ אֶת הָעִיר לְפִי חֶרֶב וְאֶת הָאִישׁ וְאֶת כָּל מִשְׁפַּחְתּוֹ שָׁלְחוּ.
 (כו) וַיִּלְךְ הָאִישׁ אַרְצָ הַחֲתִים וַיִּבֶן עִיר וַיִּקְרָא שְׁמָהּ לוֹז הוּא שְׁמָהּ עַד הַיּוֹם הַזֶּה.

הסיפור על כיבוש בית-אל דומה בחלק מן המרכיבים לסיפור על כיבוש יריחו בימי יהושע. בשני המקרים שולחים מרגלים. יהושע שולח "שְׁנַיִם אַנְשִׁים מְרַגְלִים... לָכוּ וְרְאוּ אֶת הָאָרֶץ וְאֶת יְרִיחוֹ" (יהושע ב, א), ובכיבוש בית אל נאמר (שופטים א, כג):

⁶ היו שפירושו: 'וה' עמם' - היינו הארון. יצאו להילחם עם ארון ה' (משך חכמה דברים יב, ח ד"ה לא תעשון; ר' מאיר איש שלום, אל ספר שופטים א, כב; כ, יח). בשתי המלחמות יצא אתם למלחמה ארון ה'.

⁷ אברבנאל, לב אהרון, מצודת דוד.

⁸ ר' יוסף קרא; דרך בינה.

⁹ דעת מקרא. ראה עוד שו"ת הרשב"א, ח"א סימן ס.

"וַיִּתְּרוּ בַּיּוֹם יוֹסֵף בְּבֵית אֱלֹהֵי" ¹⁰; בשני המקרים תושב העיר עצמה הוא המסייע בהסגרת עירו; בשניהם גומלים למסייעים חסד, והמסייע ומשפחתו ניצלים; בשניהם נהרגים כל תושבי העיר "לְפִי חֶרֶב" (יהושע ו, כא; שופטים א, כה); ובשניהם נאמר הביטוי "עַד הַיּוֹם הַזֶּה" (יהושע ו, כה; שופטים א, כו).

עם זאת, ישנם הבדלים בולטים בין שני האירועים: בניגוד לכיבוש יריחו, איננו מוצאים בכיבוש בית-אל את הדרכת השכינה והופעתה בגלוי בקרב בית יוסף. רחב הכירה בה' ובעליונותם של ישראל, והיא משבחת את אלוקי ישראל (יהושע ב, יא), וניכר שמתוך הכרה זו היא פועלת; לעומת זאת, בסיפור כיבוש בית-אל מופיע איש אנונימי, שמניעו סתומים. רחב מצילה את מרגלי יהושע, וביוזמתה מוסרת להם מידע על המצב הנפשי והפסיכולוגי של עמי כנען: "וְכִי נִמְגּוּ כָּל יִשְׂרָאֵל הָאָרֶץ מִפְּנֵיכֶם" (יהושע ב, ט); "וַיִּמָּס לְבָבָנוּ וְלֹא קָמָה עוֹד רוּחַ בְּאִישׁ מִפְּנֵיכֶם" (שם, יא). בתמורה היא משביעה אותם ומבקשת מהם להציל את משפחתה: "וְהִחַיְתֶם אֶת אָבִי וְאֶת אִמִּי וְאֶת אֲחֵי וְאֶת אֲחֵיוֹתַי וְאֶת כָּל אֲשֶׁר לָהֶם וְהִצַּלְתֶּם אֶת נַפְשֵׁינוּ מִמָּוֶת" (יהושע ב, ג). לעומת זאת בני יוסף תופסים אדם שיצא במקרה מהעיר ומבקשים ממנו "הֲרָאנוּ נָא אֶת מְבוֹא הָעִיר וְעֵשִׂינוּ עִמָּךְ חֶסֶד" (שופטים א, כד) וכנראה הביטחו לו להחיותו; אך מה יהיה החסד וכיצד יצילו אותו, אין הם מפרטים. רחב מתקרבת לעם ישראל "וַתֵּשֶׁב בְּקֶרֶב יִשְׂרָאֵל עַד הַיּוֹם הַזֶּה" (יהושע ו, כה), ולדעת חז"ל (מגילה יד, ב) התגיירה והתחתנה עם יהושע. בניגוד לרחב, האיש האנונימי מבקש כנראה רק על עצמו ורק לאחר מכן על משפחתו ¹¹: "וְאֶת הָאִישׁ וְאֶת כָּל מִשְׁפַּחְתּוֹ שִׁלְחוּ" (שופטים ב, כה); והוא אינו מתקרב לעם ישראל. להיפך, הוא מתנתק מהם גיאוגרפית, בונה עיר חלופית בארץ החיתים ויושב בה, קורא לה בשם זהה: "וַיִּקְרָא שְׁמָהּ לוֹזוּ" (פסוק כו), ולשם הדגשת הניתוק נאמר בכתוב כי זה שמה "עַד הַיּוֹם הַזֶּה" ¹².

¹⁰ תרגום יונתן: "ושלחו מאללין" וכן רש"י ורד"ק. ר' יוסף קרא הסביר: אילו כתב 'וַיִּתְּרוּ' היה משמע שהם בעצמם תרו אותה, אבל 'וַיִּתְּרוּ' משמע על ידי שלוחים. הרב צבי שכטר, ספר מאיר עינים, העיר שכאן נאמר 'וַיִּתְּרוּ' בבניין הפעיל, ובמרגלי משה נאמר (במדבר יג, כא): 'וַיִּתְּרוּ' בבניין קל (פעל), כי כאן עמדו מרחוק ולא יכלו להיכנס לתוך העיר ולראות, לכן סידרו תיור (מארב) במקום רחוק, במקום שלא רואים אותם. אך מרגלי משה נכנסו והלכו בתוך העיר, לכן נאמר 'וַיִּתְּרוּ' בבניין קל. מאידך, ר' ישעיה מטראני הסביר: 'וַיִּתְּרוּ' כמו: 'וַיִּתְּרוּ' (במדבר יג, כא); שהרבה כבדים תמצא ואינם על ידי אחר, כמו 'וַיִּלְוּנוּ' (במדבר יד, לו) שהוא כמו 'וַיִּלְוּנוּ'. הנצי"ב (העמק דבר, במדבר יג, ב) הסביר, שההבדל בין לתור או לרגל הוא, שההולך לראות איזה מקום טוב יותר לכבוש משם שייך לשון 'וַיִּתְּרוּ' שמשמעו, שמחפש מקום טוב יותר לעניינו. לכן נאמר 'וַיִּתְּרוּ' בית יוסף בְּבֵית אֱלֹהֵי, שהלכו לראות מאיזה מקום נוח לכבשה. מה שאין כן ההולך למקום ידוע, רק להבין איך לכבוש, לא שייך לשון תור אלא 'לרגל', שהולך ברגליו לראות תכונת המקום.

¹¹ לעומת רחב שאינה מזכירה את עצמה אלא מבקשת על משפחתה כשהיא כוללת אותה עמהם: "וְהִצַּלְתֶּם אֶת נַפְשֵׁינוּ מִמָּוֶת".

¹² הר"י קרא; עוז וענווה, עמ' 181-182; פרשיות בספרי הנביאים, ספר שופטים, עמ' כד-כו ועוד. המפרשים הקשו, כיצד שילחו את האיש והרי כתוב "לֹא תִחַיֶּה כָּל נֶשְׁמָה"? ואע"פ שהביטחו לו

הבדלים אלה מבטאים את שינוי ההנהגה: בכניסתם לארץ בימי יהושע ההנהגה היא עדיין ניסית, ולכן יריחו נכבשה בצורה ניסית מבפנים ומבחוץ. מבפנים - רחב מיוזמתה מוסרת להם את סודות העיר, ומצילה אותם; מבחוץ - חומת יריחו נפלה. בספר שופטים ההנהגה היא טבעית. לכן בית יוסף הם היוזמים, מציבים מארב, תופסים אדם, חוקרים אותו ומקבלים ממנו את המידע הנחוץ וכובשים את בית אל.

השינוי בהנהגה מובן גם מבחינה ריאלית על רקע התחלפות הזמנים: הנסים שנעשו במצרים וכיבוש עבר הירדן המזרחי התרחשו זמן לא רב לפני כיבוש יריחו ורישומם עדיין היה ניכר. לעומת זאת, כיבוש בית-אל אירע לאחר שנים רבות של מלחמות, ברובן מלחמות טבעיות ללא נסים גלויים - כשמקומות רבים עדיין לא נכבשו. אמנם, היו הצלחות רבות, אך גם כישלונות. עמי כנען השקועים באליליהם אינם מתפעלים מישראל. לכן אותו איש אינו רוצה לעזוב את דתו ולקבל עליו שבע מצוות בני נח והולך למקום אחר.

הקבלת כיבוש בית-אל לכיבוש יריחו מציבה את דור השופטים בנקודת פתיחה מקבילה לימי מלחמת יהושע, בהמשך לפתיחת הספר במלחמת בזק.¹³ אולם, דור השופטים אינו מצליח לחקות את גדולת מעשי הדור הקודם. הוא מתעייף ואינו מסיים את כיבוש הארץ כמבואר בהמשך הפרק.

2. סיכום סיפורי כיבוש הארץ שבפרק א' בספר שופטים

נשאלת השאלה, מדוע מספר התנ"ך ומאריך בפרטים על האיש הנוכרי מבית-אל (ובמלחמות שבט יהודה, שחלקן נכתבו כבר בספר יהושע), ואילו בהמשך הפרק ישנה מסירת עובדות בלבד ללא סיפורים?

נראה שבסיפורים שבחלקים הראשונים של הפרק, רוצה הנביא ללמדנו שאם רוצים ומשתדלים, אפשר לקיים את ציווי ה' ולכבוש את הארץ למרות הקשיים. אם ישראל היו הולכים בדרך ה', מקיימים את מצוות כיבוש הארץ, מגרשים את שבעת העממים ולא שמים אותם למס, היו מצליחים "יְהִי עִמָּם" באופנים שונים כשם שהיה עם יהודה במלחמותיו ועם בית יוסף בכיבוש בית-אל. הכתוב רומז מה היה קורה לעמי כנען ומה הגמול של גויים המתקרבים או המסייעים. גם כאן יש אפשרויות שונות: אפשר שהיו הולכים לארץ אחרת וחיים שם, כאותו איש מבית אל; לחלופין אפשר שהיו מסתפחים לישראל כמו רחב ומתגיירים או לפחות מקבלים עליהם שבע מצוות בני נח.

ייתכן שיש כאן גם תוכחה עקיפה לשבט מנשה ואפרים. כמו שנאמר לעיל, כיבוש בית-אל על ידי בית יוסף הוא מלחמת כיבוש הארץ האחרונה. מיד ובסמוך (א, כז-
 _____

שיעשו עמו חסד, איך יכלו להבטיח דבר האסור להם! ראה דרך בינה, רינת יצחק ומשבצות זהב עמ' כה.

¹³ ראה מאמרי "מלחמת בזק", אורות ה (תשע"ד), עמ' 35-49, ובנאמר שם.

כט) נאמר: "ולא הוריש מנשה... וישם את הפנעני למס והוריש לא הורישו. ואפרים לא הוריש את הפנעני". מנשה ואפרים לא כבשו שש ערים כנעניות ושמו אותן למס (ראה להלן). הכתוב מקדים ורומז להם: אותם עמים שכרתתם איתם ברית אינם רוצים בכם, הם מעדיפים ללכת למקום אחר ולא לחיות אתכם, כמו האיש מבית-אל. לפיכך מה תועיל לכם כריתת ברית? עליכם להילחם בהם.

בנוסף, אנו לומדים מכיבושי בית יוסף (ומכיבושי יהודה ושמעון) שכאשר ישנה אחדות, אפילו בין שני שבטים בלבד אשר עוזרים ונעזרים זה בזה, וכן כאשר יש רצון, נחישות ויוזמה לנצח - למרות הקשיים והיעדר מנהיגותו של יהושע, היו ישראל מצליחים לנצח את עמי כנען ולרשת את ארצם.¹⁴

ג. רשימת הערים הכנעניות (המובלעות) שלא נכבשו

היחידה השלישית בפרק מציגה רשימת ערים שלא נכבשו בחלוקה לשבטים. אי כיבושה של כל עיר מיוחס לשבט שהיה מופקד עליה.

סדר השבטים הכולל בפרק א' הוא: יהודה, שמעון, בנימין, מנשה, אפרים וזבולון, אשר, נפתלי ודן. במבט ראשון נראה שסקירה זו נעשית בהתאם לסדר הגיאוגרפי מדרום לצפון, התואם את נחלות השבטים. עם זאת, התבוננות בפרטי הפסוקים ביחס לכל שבט ושבט מראה שסידר הכתוב את השבטים לפי חומרת חטאם בכיבוש הארץ, מן הקל אל החמור; רשימת כשלונות השבטים שלא כבשו היא בהדרגה. תחילה הזכיר הכתוב את כיבושי יהודה ושמעון השוכנים בדרום ארץ

¹⁴ רש"י (א, כב) כותב: "ואף על פי שפסל מיכה עמהם, שהרי מיכה משבט אפרים, נאמר כאן 'וה' עמם'. הוא שאמר דניאל (ט, ז): 'לך ה' הצדקה וְלָנוּ בְּשֵׁת הַפְּנִים'. המקור לכך נמצא במדרש תנחומא (שמות כי תשא סעיף יד; דברים ראה סעיף טז): "הולכין לעבוד עבודה זרה, ואת אומר 'וה' עמם! וכי יש צדקה גדולה מזו?! הוי דניאל (ט, ז) אומר: 'לך ה' הצדקה וְלָנוּ בְּשֵׁת הַפְּנִים'" [בילקוט שמעוני (שופטים רמז עד) חסרים המילים: "הולכין לעבוד עבודה זרה"]. כלומר, אף על פי שהיה עמם פסל מיכה "שהרי מיכה משבט אפרים" (רש"י), היה "ה' עמם". והוא שאמר דניאל: 'לך ה' הצדקה' – שהקב"ה עושה צדקה וחסד עם ישראל; וְלָנוּ בְּשֵׁת הַפְּנִים – שאנו זוכים לחסדים האלה. מבואר שבזמן כיבוש ארץ ישראל ה' מסייע לישראל גם כשפסל מיכה הולך עמם, ובמיוחד שיש אחדות ביניהם. שהרי במסכת כלה רבתי (פ"ה ה"א) נאמר: "תבור עציבים אפרים הניח לוי (הושע ד, ז) – בזמן שהם מתחברין, ואפילו לעצביהם, הנח להם". וייתכן שנאמר כאן "בית יוסף", שהרי ישראל נמשלו ליוסף שנאמר (תהלים פ, ב): "נהג פצאן יוסף", והסביר הנצי"ב (העמק דבר בראשית מח, יט [בהרחב דבר]; שמות ל, א) שעיקר סגולתו של יוסף היה בגמילות חסדים, במצוות שבין אדם לחברו ולא בתורה. לפיכך, גם כשדרגתם הרוחנית של ישראל נמוכה נמצא 'ה' עמם'. ומכאן לימוד לדורות, שכאשר כובשים את הארץ, גם אם הבנים אינם הולכים בדרך ה', 'ה' עמם' עוזר ומסייע, במשך כל זמן הכיבוש, וכל שכן כשאחדות ביניהם.

בהמשך נאמר שם בתנחומא ובילקוט שמעוני (מובא ברד"ק שופטים יח, כז): "רבי יהודה בר סימון אמר... הרי הוא אומר 'וְהָמָּה לְקָחוּ אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה מִיָּכָה וְאֶת הַכֶּהֱן אֲשֶׁר הָיָה לוֹ וְנָבְאוּ עַל לִישׁ עַל עַם שְׁקֵט וּבְטָח' (שופטים יח, כז). 'וְהָמָּה לְקָחוּ אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה מִיָּכָה' - צלמניא [צלם], וְאֶת הַכֶּהֱן אֲשֶׁר הָיָה לוֹ' - כומר [כומר]... עובדי עבודה זרה היו והיא מצלחא בידהון... וכי יש לך צדקה גדולה מזו?" מבואר כי גם אצל שבט דן שנלחמו לכבוש נחלה בצפון, סייע להם ה', למרות שעבודה זרה (פסל מיכה) וכהן שהיה לוי, השתתפו במלחמתם.

כנען, ואת עובדת אי הורשת יושבי העמק, ללא ביטוי של ביקורת, אלא דווקא בביטוי שנשמע כמו הצדקה: 'כי לא להוריש את יושבי העמק כי רכב ברזל להם' (א, יט). לאחר מכן מוזכרים בנימין ובית יוסף שבמרכזה, כאשר בחתימת הפסוקים על שבטים אלה מוזכרות ערים שלא כבשו בנימה של ביקורת בעצם הצינון: "ולא הוריש... וישב היבוס... ויואל הכנעני... וישב הכנעני בקרבו...". מכאן הולך הכתוב ומפרט את שמות הערים שלא נכבשו בנחלות שאר השבטים, ואינו משתמש במונחים זהים. על אפרים מנשה וזבולון נאמר: "וישב הכנעני בקרבו" (א, כז-ל); על אשר ונפתלי: "וישב בקרב הכנעני" (שם, לא-לג); ולבסוף על שבט דן, שרובו נאלץ לעזוב את מקומו ולעבור צפונה נאמר: "ויקחצו האמרי את בני דן... כי לא נתנו לרדת לעמק" (שם, לב-לו).

1. הערים שלא נכבשו בנחלות מנשה ואפרים

(כז) ולא הוריש מנשה את בית שאן ואת בנתיה ואת תענך ואת בנתיה ואת ישיבי דור ואת בנותיה ואת ישיבי יבלעם ואת בנתיה ואת ישיבי מגדו ואת בנתיה ויואל הכנעני לשבת בארץ הזאת. (כח) ויהי כי חזק ישראל וישם את הכנעני למס והוריש לא הורישו. (כט) ואפרים לא הוריש את הכנעני היושב בגזר וישב הכנעני בקרבו בגזר.

סמיכות כיבוש בית-אל (פסוקים כב-כו) לערים שנאמר בהן "ולא הוריש מנשה" (פסוק כז), באה ללמד שאף על פי שראו בני יוסף שה' אתם, שהרי נגלה להם מבוא העיר שקשה היה למוצאו, והצליחו לכבוש את בית אל, נתרשלו ולא כבשו "את בית שאן ואת בנתיה ואת תענך ואת בנתיה ואת ישיבי דור ואת בנותיה ואת ישיבי יבלעם ואת בנתיה ואת ישיבי מגדו ואת בנתיה". הסיבה לכך לא היתה היעדר יכולת אלא היעדר רצון. בספר יהושע (יז, יב) נאמר: "ולא יכלו בני מנשה להוריש את הערים האלה" ואילו בספר שופטים נאמר: "ולא הוריש מנשה". אפשר שדווקא בספר שופטים השמיט הכתוב את המילה "יכלו" ללמד, שבחיי יהושע רצו ולא יכלו, ובספר שופטים יכלו אך לא רצו.¹⁵

יש לשים לב שכלפי מנשה נאמר: "ולא הוריש מנשה" ואילו באפרים נאמר: "ואפרים לא הורישו"¹⁶; וכן בשאר השבטים: "זבולון לא הוריש" (ל); "אשר לא הוריש" (לא). אצל מנשה הפעולה קודמת לשם (הפועל קודם לשם) ובשאר השבטים שם השבט קודם לפעולה (השם קודם לפועל). מכיוון שמנשה היה הגורם לקלקול. שאר השבטים נטלו דוגמה מהשבט הבכיר, למדו ממנו ולא הורישו.¹⁷

¹⁵ אברבנאל, לב אהרון, מלבי"ם.

¹⁶ מעשיו של מנשה השפיעו על שאר השבטים. בראשונה על אחיו שבט אפרים. נאמר (פסוק כט): "ואפרים לא הורישו" בוי"ו החיבור, מה שלא נאמר בזבולון (אשר ונפתלי): "זבולון לא הוריש", ללמדנו שהסיבה שאפרים לא הוריש את הכנעני היושב בגזר היתה מפני שלמד ממנשה אחיו הבכור שלא הוריש. לב אהרון.

¹⁷ כלי יקר, לב אהרון, ועוד.

על פי זה מוסברת הכפילות "וְהוֹרִישׁ לֹא הוֹרִישׁוּ" האמורה במנשה בלבד, מפני שלא בגלל חולשתם שמו את הכנעני למס, שכן נאמר "וַיְהִי כִּי חָזַק יִשְׂרָאֵל", שהיו חזקים ויכלו להורישם, אלא שרצה להושיבו ולהשאירו.

בכך גרם מנשה שההבטחה האלוקית למשה רבנו בסנה, לא התקיימה בשלמותה. ה' אומר למשה (שמות ג, ח): 'וְאָרְדָּ לְהַצִּילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם וּלְהַעֲלֹתוֹ מִן הָאֶרֶץ הַהוּא... אֶל מְקוֹם הַכְּנַעֲנִי וְהַחֲתִי וְהָאֱמֹרִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַבְּוֹסִי'. הרמב"ן כתב: לא אמר אל 'ארץ הכנעני' כאשר יאמר בשאר המקומות, אלא 'מְקוֹם הַכְּנַעֲנִי', לרמוז שיירשו אותם וכריתום וישבו במקומם, לא שיהיו יושבים בקרבם כאבותם.

וַיְהִי כִּי חָזַק יִשְׂרָאֵל וַיִּשָּׂם אֶת הַכְּנַעֲנִי לְמַס.¹⁸ שימת ערי הכנעני למס היתה הסיבה להתדרדרות הרוחנית והדתית החמורה של תקופת השופטים. השארת הגויים גרמה לכך שישראל למדו מהם וחטאו בגי' עבירות החמורות: עבדו עבודה זרה, חטאו בעריות - פילגש בגבעה, ובשפיכות דמים - במלחמה נגד שבט בנימין.

חמשת ערי הכנעני שלא הוריש מנשה בעמק

חמש הערים שלא הוריש מנשה לא נמנו בסדר גיאוגרפי מדויק.¹⁹ בֵּית שָׁאֵן (סמוך לבית שאן של ימינו) היא המזרחית ביותר מבין הערים ונמצאת במעבר מן העמק אל שקע הירדן. תַּעֲנָךְ נמצאת בקצה הדרומי של עמק יזרעאל. דוֹר (דרומית לעתלית על שפת הים) היא הנקודה המערבית ביותר. יְבֻלְעָם נמצאת דרומית לְעֵין גַּנִּים (גִּנְיֹן) וחולשת על המעבר מעמק דותן (הרי שומרון) לעמק יזרעאל. מְגִדוֹ נמצאת במערב עמק יזרעאל במבוא נחל עירון, המשמש מעבר מן השרון אל עמק יזרעאל. חלק מהערים שלטו על דרך חשובה ביותר, "דרך הים", הדרך הבינלאומית ממצרים צפונה וסעיפי הדרך לעבר הירדן המזרחי.

מבין הערים, בֵּית שָׁאֵן היא המזרחית ביותר, ודוֹר היא המערבית ביותר והם היו גם עשירות ובצורות. הערים מבית שאן עד דור, מצטרפות לאזור כנעני בעל רציפות גאוגרפית, שהפריד בין בית יוסף לבין שבטי הגליל.²⁰

על בֵּית שָׁאֵן ותַּעֲנָךְ נזכר בכתוב שם העיר בלבד; על דוֹר, יְבֻלְעָם ומְגִדוֹ נוספו המילים "וַיִּשְׁבְּיוּ"²¹; אצל דוֹר המילה "וַיִּשְׁבְּיוּ" נכתבה בכתוב חסר; - מדוע?

¹⁸ "מִס" בהיפוך אותיות הוא "סִם", הוא הסטרא אחרא שמסמא עינו של אדם. המגיד מקוֹזְנִיץ, עבודת ישראל, בני ברק תשנ"ו, פרשת תרומה בהפטרה, עמ' עב.

¹⁹ בספר דעת סופרים הסביר, שסדר הערים הוא לפי חשיבותן ועל פי הנזק שנגרם באי-כיבושן. לזיהוי בית שאן, מגידו, תענך, דור, ראה האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, עורך א' שטרן, ירושלים 1992. לזיהוי יבולעם ראה: אדם זרטל, סקר הר מנשה – קער שכם, חיפה 1992, עמ' 114-116.

²⁰ י' קויפמן; דעת מקרא.

²¹ כך גם בזבולון (פסוק ל); באשר (פסוק לא); נפתלי (פסוק לג). ראוי לציין כי גם בשבט אשר קיימת אותה תופעה; ראה להלן על ערי שבט אשר.

היו שהסבירו,²² שכשנאמר בכתוב "יִזְשָׁבִי" הכוונה היא שהמקום נכבש על ידי ישראל אלא שנשארו שם כנענים. אולם כשנכתב שם העיר בלבד כמו בבית שאן המקום לא נכבש כלל.

בכדי להבין מדוע לא הוריש מנשה חמש ערים אלה, כדאי להזכיר נקודה נוספת בפרק, אשר קשורה לערים אלה: ישנו קושי בולט ברשימת השבטים, בהיעדרו של שבט יששכר מהרשימה. שבט יששכר לא נזכר כלל בפרק, והשאלה - מדוע?²³ בספר יהושע (פרק יז, יא-יג) נאמר: "וַיְהִי לְמִנְשֵׁה בְּיִשָּׁשְׁכָר וּבְאֶשֶׁר בֵּית שָׁאן וּבְנֹתְיָהּ וּבְלָעַם וּבְנֹתְיָהּ וְאֶת יִשָּׁבִי דָאָר וּבְנֹתְיָהּ וְיִשָּׁבִי עֵין דָּר וּבְנֹתְיָהּ וְיִשָּׁבִי תַעֲנָד וּבְנֹתְיָהּ וְיִשָּׁבִי מְגִדוֹ וּבְנֹתְיָהּ שְׁלֶשֶׁת הַנָּפֶת. וְלֹא יָכְלוּ בְנֵי מְנַשֶּׁה לְהוֹרִישׁ אֶת הָעָרִים הָאֵלֶּה וַיֹּאצֵּל הַכְּנַעֲנִי לְשִׁבְתָּ בְּאֶרֶץ הַזֹּאת. וַיְהִי כִי חָזְקוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּתְּנוּ אֶת הַכְּנַעֲנִי לְמַס וְהוֹרֵשׁ לֹא הוֹרִישוּ". כלומר, חמש הערים הנזכרות אינן ערים שנחלת מנשה כי אם ביששכר, פרט לעיר דָּר שהיא שנחלת אשר. למרות זאת תולה הכתוב את החטא במנשה. משמעות הלשון "וַיְהִי לְמִנְשֵׁה בְּיִשָּׁשְׁכָר וּבְאֶשֶׁר" היא שהיו אלה "עָרִים מְבֻדָּלוֹת" (יהושע טז, ט) - ערים מובלעות בתחום נחלתם של יששכר ואשר השייכות לנחלת מנשה. כבר בימי יהושע העריך עם ישראל שאין בכוחו של שבט יששכר לכבוש את הערים הכנעניות החזקות והמבוצרות בעמק יזרעאל. הוא הטיל משימה זו על שבט מנשה החזק מפני שערים אלה היו סמוכות לנחלתו. שבט יששכר נצטוו לכבוש את הערים שאינן מבוצרות בנחלתו כמו הַפְּסוּלָה, שוֹנֵם וְחַפְרִים (ראה יהושע יט, יז-כג), ואכן הוא כבש אותן. מכיוון שהערים שלא כבש היו בהסכמת ישראל, והמשימה הוטלה על שבט מנשה, לכן לא נזכר בשופטים פרק א שבט יששכר לגנאי בין השבטים שלא כבשו.²⁴

חוקרי הגיאוגרפיה ההיסטורית²⁵ הוסיפו שהערים בית שאן, יבלעם, תענד, מגידו ודור היו ערים בחסות מצרית. היינו, ערים שמלכיהן היו כפופים לשלטון מצרים.

²² דעת סופרים, שופטים א, כז. עדיין יש לברר מדוע בעיר דָּר נכתבה המילה "יִזְשָׁבִי" בכתוב חסר. ²³ המלבי"ם (שופטים א, ל) כתב ש"שמעון ויששכר הורישו נחלתם". כלומר, יששכר כבש את כל הערים שנחלתו ולא היו בתחומו מובלעות כנעניות. אך אם כן, יששכר היה צריך להופיע בראש הפרק, לפני או אחרי יהודה, ולא להיעלם מרשימת השבטים.

²⁴ דברים בעל-פה בשם פרופ' יהודה אליצור. נראה להוסיף, על הפסוק (בראשית מט, יד-טו): "יִשָּׁשְׁכָר חָמֵר גָּרָם רַבֵּץ בֵּין הַמְּשֻׁפְּתִים... וַיֵּט שְׁכֵמוֹ לְסַבֵּל וַיְהִי לְמַס עֲבָד" פירש רש"י (מט, יד) [על פי חז"ל (בראשית רבה עב, ה; צט, יא; תנחומא ויחי, יא)]: "לְסַבֵּל - עוֹל תּוֹרָה, לְמַס עֲבָד' לַסֶּפֶק לְהַם [לְיִשְׂרָאֵל] הוֹרָאת תּוֹרָה וְסֻדְרֵי עֲבוּרֵי". לכן לא היה ביכולתם של אנשי שבט יששכר שהיו לומדי תורה ובעלי הוראה לכבוש את ערי הכנעני המבוצרות. כך פירש גם הראב"ע את הפסוק (דברים לג, יח) "שְׁמֹחַ זְבוּלֹן בְּצִאֲתָד' - לְמַלְחָמָה, וְכֵן יִזְבְּלוֹן עִם חֶרֶף נִפְשׁוֹ לְמוֹת' (שופטים ה, יח), וְיִשָּׁשְׁכָר בְּאֶהֱלִיד' - כְּמוֹ וַיִּנְרָא מְנַחָה כִּי טוֹב' (בראשית מט, טו)". כלומר, יושב באהל. אך יש להעיר שבבראשית רבה (צח, יז) הסבירו ששבט יששכר נלחם, ופירשו את הפסוק "וַיְהִי לְמַס עֲבָד", שיששכר "לא הניח יתרות", כלומר, כבש את כל הערים שנחלתו; ויש אומרים ש"הניח יתרות אלא שהיו בעלי מסין".

²⁵ נדב נאמן, "מעריך ערי הממלכה הכנעניות בתקופת הברונזה המאוחרת ונחלות שבטי ישראל", תרביץ (תמוז-אלול תשמ"ו) כרך נה, עמ' 463-488. בעמ' 478-489 ערי מנשה.

בנוסף, ערים אלו היו בעלות חשיבות עליונה לשלטון המצרי שהיה בארץ. תענד ומגידו שכנו לצד הדרך הבינלאומית ממצרים לארם ולמסופוטמיה. בית שאן ויבלעם שכנו לצד הדרכים לעבר הירדן המזרחי. דור היתה עיר הנמל החשובה ביותר לאורך חופי כנען והיתה בעלת חשיבות כלכלית עליונה.

לפי זה, כבש שבט מנשה את הערים בנחלתו. הערים שלא כבש היו ערים של יששכר ואשר, שעם ישראל הטיל עליו לכבוש אותם. לפיכך, מובן מדוע שבט מנשה התרשל ולא כבש ערים אלה ורק הטיל עליהן מס. מכיוון שהן לא היו בתחומי נחלתו שנפלה לו בגורל, וראה שמשוימה זו קשה ודורשת מאמצים רבים, הוא בחר בדרך הקלה. בנוסף, לא רצה להתעמת ולהסתכסך עם מצרים, מפני שהבין שפגיעה בערים אלה היתה גורמת למערכה גדולה, מפני שהצבא המצרי היה נזעק להציל ערים אלה.

גם ביחס לעיר גזר שבנחלת אפרים נראה שההסבר הוא דומה. נאמר (פס' כט): "וְאֶפְרַיִם לֹא הוֹרִישׁ אֶת הַכְּנַעֲנִי הַיּוֹשֵׁב בְּגִזְרַת וַיֵּשֶׁב הַכְּנַעֲנִי בְּקִרְבּוֹ בְּגִזְרַת". גזר המקראית היא "תל גזר" מדרום מזרח לרמלה,²⁶ במקום החיבור של שפלת לוד עם עמק אילון, ושולטת על אחד מצמתי הדרכים החשובים בארץ, הדרך העוברת מארץ החוף אל ירושלים. היא שימשה כעיר דגל חשובה בכנען ולכן נכבשה על ידי מצרים וניתנה כנדוניה לבת פרעה כשנישאה לשלמה (מלכים א ט, טז); כן היא נזכרת בראש רשימת הערים שכבש שישק המצרי בארץ.²⁷ גזר היתה העיר האפרתית היחידה ששכנה בסמוך לדרך הבינלאומית (דרך הים) ההולכת מצפון לדרום, ממצרים למסופוטמיה, בדומה למגידו ותענד.

לעיל ראינו את דברי בעל "לב אהרון" שנאמר "וְאֶפְרַיִם לֹא הוֹרִישׁ" בוי"ו החיבור, ללמדנו שאפרים לא הוריש את הכנעני היושב בגזר מפני שלמד כן ממנשה אחיו הבכור. נראה להוסיף שאפרים לא הוריש בנחלתו עיר אחת בלבד, גזר, מפני שהיתה בחסות מצרים והבין את חשיבותה בעיני השלטון המצרי ולא רצה להתעמת עמם. זאת הוא למד ממנשה ולכן נכתב בוי"ו החיבור "וְאֶפְרַיִם לֹא הוֹרִישׁ". ייתכן שמסיבה זו לא נאמר "וַיֵּשֶׁב אֶת הַכְּנַעֲנִי לְמִס" כמו שנאמר בחמש הערים שלא כבש מנשה (פסוק כח), מפני שבני אפרים לא רצו להתעמת עם מצרים בגלל עיר אחת, לכן לא שמו אותה אפילו למס אלא כרתו אתה ברית שלום.²⁸

²⁶ ראה: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, ערך גזר.

²⁷ עפ"י 'כתובת שישק' שנמצאה במקדש מצרי, ותוכנה מתאים למסופר במלכים א יד, כה; דברי הימים ב יב, ב. הערת עורך: ראה אסתר רבה (וילנא) פרשה א סימן יב על לקיחת אוצרות המקדש: 'א"ר שמואל בר נחמן הוא שישק הוא פרעה, ולמה נקרא שמו שישק מפני שבא בשקיקות על ישראל ואמר הריני נוטל אותך בכתובת בתי'. ולפי הדברים שהתגלו בכתובת יש לומר שלקח גם את העיר גזר שניתנה נדוניה לבת פרעה.

²⁸ כך פירש אברבנאל (פסוק כט): "ולא זכר בזה ששמו למס [את הכנעני בגזר] אבל נראה שישב שם בברית שלום". אמנם בספר יהושע (טז, י) נאמר: "וַיֵּשֶׁב הַכְּנַעֲנִי בְּקִרְבּוֹ אֶפְרַיִם עַד הַיּוֹם הַזֶּה וַיְהִי לְמִס עֲבָד" אך בספר שופטים הושמט פרט זה רק ביחס לאפרים, לכן מסתברים יותר דברי

לסיכום: סך כל הערים ששלושת שבטי המרכז בנימין מנשה ואפרים, בני רחל, אינם מורשיים וכובשים - שבע. בנימין - את ירושלים;²⁹ מנשה - את בית שאן, תענד, דור, יבלעם, מגדו; ואפרים - את גזר. על המשמעות של המספר שבע נעמוד להלן בסעיף ד.

שבע ערים כבש יהודה (מלבד הנצחון בבזק), והן: ארבע ערים בהר ובנגב – ירושלים, חברון, דביר וחרמה; ושלוש ערים בעמק (חוף הים) - עזה, אשקלון ועקרון; לעומת זאת, בית יוסף (בני רחל) - בנימין, מנשה ואפרים (שלושת שבטי המרכז), אינם מורשיים שבע ערים.

2. שינוי בהנהגה - מנשה לפני אפרים

מדוע הקדים הכתוב בספר שופטים את מנשה לאפרים? והרי בספר יהושע, בגורל לבית יוסף, קודם אפרים (פרק טז) למנשה (פרק יז), ומנויות שם כל אותן ערים שבספר שופטים?³⁰ זאת ועוד, מבחינה גיאוגרפית וטופוגרפית הנחלות מסודרות מדרום לצפון, ונחלת אפרים (בהר אפרים בבית אל) היתה אמורה להיות קודמת לנחלת מנשה בעמק יזרעאל.

נראה לומר, שבתחילת תקופת שופטים, בפתיחת הספר, מתחלפת ההנהגה. היא עוברת משבט אפרים שממנו יצא יהושע לשבט יהודה.³¹ הקדמת מנשה לאפרים באה ללמד כי גם בבית יוסף נלקחה ההנהגה מאפרים ועברה למנשה. לפיכך בספר שופטים, בראש בני יוסף עומד מנשה, ולכן הקדים הכתוב את מנשה לאפרים.

רמזים לכך מצאנו בתורה. 1) בחומש הפקודים (ספר במדבר) ישנם שני מפקדים. הראשון בפרשת במדבר (א, א-מז) והשני בפרשת פינחס (כו, א-נא). במפקד הראשון אפרים הוא ראש הדגל ונמנה לפני מנשה. נאמר (שם, ב, יח-כ): "דָּגַל מְחַנֵּה אֶפְרַיִם לְצַבְאֹתָם יָמָה... וְעָלְיוּ מִטָּה מְנַשֶּׁה". במפקד השני נמנה לפני אפרים ונאמר (שם, כו, כח-לה): "בְּנֵי יוֹסֵף לְמִשְׁפְּחֹתָם מְנַשֶּׁה וְאֶפְרַיִם. בְּנֵי מְנַשֶּׁה... אֵלֶּה בְנֵי אֶפְרַיִם...". הנצי"ב בפירושו לפרשת במדבר³² כתב שהלשון "וְעָלְיוּ מִטָּה מְנַשֶּׁה" משונה, שכן המשמעות היא שהגדול נסמך על הקטן, מנשה מנהיג את אפרים.

האברבנאל. בנוסף, נאמר ביהושע "עַד הַיּוֹם הַזֶּה" כלומר, עד יום חיבור הספר, מפני שהחריבה פרעה ובנאה שלמה מחדש. ועדיין צריך לברר מדוע נאמר רק על גזר "עַד הַיּוֹם הַזֶּה" ולא על ערי הכנעני האחרות.

²⁹ אף שכיבוש ירושלים כן נזכר מוקדם יותר בפרק, ומיוחס לשבט יהודה. ואכמ"ל.

³⁰ בפסיקתא רבתי דרב כהנא (פרשה ג פיסקא ביום השמיני בסופה) נאמר על הפסוק (בראשית מח, כ) "וַיִּשָּׂם אֶת אֶפְרַיִם לְפָנֵי מְנַשֶּׁה": אמר הקב"ה, הואיל וגזר יעקב שיהא אפרים ראשון... אתה מוצא בכל דבר אפרים קודם למנשה, בשופטים ובדגלים ובמלכים ובקרבנות". בבראשית רבה (פרשה צז, ז) נוסף: "קדמו בנחלה - זאת נחלת מִטָּה בְּנֵי אֶפְרַיִם' (יהושע טז, ח)", ורק אחר כך ביהושע פרק יז נמנית נחלת מנשה. ראה עוד: תורה שלמה, בראשית מח, כ סעיף קכח.

³¹ ראה מאמרי "מלחמת בזק", אורות ה (תשע"ד) סעיף ב.

³² העמק דבר לבמדבר ב, כ; ובפתיחה לספר במדבר. ראה עוד: הרב משה סופר, תורת משה חתם סופר, פרשת במדבר ד"ה ואלה שמות.

והוא מסביר: אף על פי שאפרים היה ראש הדגל, היה זה משום שהנהגת המדבר היתה נסית ובזה גדול כוח אפרים, אבל כשנדרשו להליכות העולם, להנהגה טבעית, היה מנשה גדול מאפרים. לפיכך, במפקד בפרשת פינחס קדם מנשה לאפרים, משום שהכניסה לארץ היתה נוטה יותר להליכות הטבע. לכן בפרשת במדבר הלשון היא "וַעֲלִיו מִטָּה מְנַשֶּׁה", מפני שמנשה הנהיג את אפרים בהליכות העולם.

הרמב"ן (במדבר א, לב) הסביר: במפקד הראשון בתחילת הנדודים במדבר, מנו אפרים 40,500 איש ומנשה - 32,200; במפקד השני, בסוף תקופת הנדודים במדבר, מנה מנשה 52,700 איש ואפרים - 32,500. שינוי זה במספר האוכלוסין גרם לכך שמנשה שהתרבו בלמעלה מ-20,000 איש לקחו את נחלתם תחילה וזכו לנחלה גדולה יותר, ולכן הוקדם לפני אפרים שהתמעט בשמונת אלפים איש.

הסבר זה משתלב עם הנאמר לעיל, שבארץ ישראל ההנהגה היא טבעית ולכן מנשה שהיה מרובה יותר באוכלוסין הוקדם לפני אפרים.

2) בפרשת מסעי (לד, טז-כט) נמנו הנשיאים שינחלו את הארץ. נאמר שם: "וַיִּנְשֵׂא אֶחָד נְשִׂיא אֶחָד מִמִּטָּה תִּקְחוּ לְנַחַל אֶת הָאָרֶץ... אֵלֶּה אֲשֶׁר צָנְהוּ ה' לְנַחַל אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ כְּנָעַן". רש"י הירש בפירושו כתב: "כדרך שהשבטים מנויים כאן, כן נטלו את חלקם בארץ; כי בסדר זה, מדרום לצפון, התיישבו השבטים בארץ, זה בצד זה וזה אחר זה. יהודה, שמעון, בנימין ישבו בדרום; דן מנשה³³ אפרים ביניהם בתווד; יששכר זבולון, אשר, נפתלי בצפון". סדר זה מקביל לסדר השבטים בשופטים פרק א.³⁴

³³ קדם לו החזקוני (במדבר לה, יט), שעמד על כך שסדר הנשיאים לחלוקת הארץ נכתב בסדר שונה משאר המקומות בתורה וכתב: "התחיל למנות המנחילים מיהודה לפי שיצא תחלה בגורל [כמבואר בספר יהושע]". בפסוק ל הוסיף: "כאן נמנה בנימין שלישי לשבטים לפי ששלושת שבטים אלו עתידין לתת נחלה בבת אחת ללויים, מדכתיב בספר יהושע כא, ד: "וַיְהִי לְבְנֵי אֶהֱרֹן הַכֹּהֵן מִן הַלְוִיִּם מִמִּטָּה יְהוּדָה וּמִמִּטָּה שִׁמְעוֹן וּמִמִּטָּה בְנִימִן בְּגוֹרְלָם עָרִים שְׁלֹשׁ עָשָׂר". ראה עוד בספר נפלאות מתורת ה' סוף פרק ל.

³⁴ וראה מש"כ הרב יעקב קמינצקי, **אמת ליעקב**, ניו יורק תשנ"א, עמ' תסג: 'למטה יהודה ... ולמטה בני שמעון' (במדבר לד, יט-כ): הסדר שנמנו כאן ראשי השבטים – יהודה ושמעון, בנימין ודן, מנשה ואפרים, זבולון ויששכר, אשר ונפתלי – אינו מובן לכאורה, וכבר עמד על זה הרמב"ן לעיל בפרשת שלח (יג, ד)... אבל נראה, שהסדר כאן נסדר על פי סדר חלוקת הארץ. שהרי בא לומר להם שמות האנשים אשר ינחלו להם את הארץ. ונקדים לזה הקדמה קטנה. והיינו, שאף שמצינו שהחילוק למעשה שבין יהודה וישראל לא היה עד תקופת המלכים, אבל מצינו שכבר בתחילת היישוב היו כבר ב' חלקים בכלל ישראל: האחד בשם יהודה והאחר בשם ישראל. דבר זה מוכח מכמה מקראות בתנ"ך: ראה שמואל א' (יא, ח): "וַיְהִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל שְׁלֹשׁ מְאוֹת אֶלֶף וְאִישׁ יְהוּדָה שְׁלֹשִׁים אֶלֶף, הרי שבני יהודה נמנו בפני עצמן; להלן שם (טו, ד): "וַיִּפְקְדוּם בְּטַלְאִים מְאֹתִים אֶלֶף רְגָלִי וַעֲשָׂרֹת אֶלְפִים אֶת אִישׁ יְהוּדָה וְכַעֲדוּ".

גם בחלוקת הארץ מצינו שהיו שני גורלות (יהושע טו, א): "וַיְהִי הַגּוֹרֵל לְמִטָּה בְּנֵי יְהוּדָה וְגו', ואחר כך (טז, א): "וַיִּצָּא הַגּוֹרֵל לְבְנֵי יוֹסֵף וְגו', הרי שהגורל חילק את הארץ לשני חלקים, דהיינו יהודה וגליל, ואחר כך נתחלקה יהודה לכמה שבטים, ואחר כך נתחלק הגליל לשאר השבטים.

נראה להוסיף, במניין שמות הנשיאים נאמר (בפסוקים כג-כד): "לְבָנֵי יוֹסֵף לְמִטָּה בְּנֵי מְנַשֶּׁה נְשִׂיא חֲנִיָּאל בֶּן אֶפְדֹּי". הקדים הכתוב את שבט מנשה לפני שבט אפרים, לרמוז שבזמן כיבוש הארץ וחלוקתה יוקדם מנשה לפני אפרים, כמבואר בשופטים פרק א.

אולם, שבט אפרים לא השלים עם הפיחות שחל במעמדו. הוא קיבל את השינוי רק ביחס לשבט יהודה שנבחר להנהיג על פי ה' (שופטים א, א-ב); וגם זאת רק כלפי חוץ.³⁵ חילופי ההנהגה גם בתוך בית יוסף והעברתה למנשה, העצימו את רגש המרירות של שבט אפרים. הדים לכך אנו מוצאים בימי גדעון (שופטים ח, א-ג) ובימי יפתח (יב, א-ו). פעמיים הם מערערים על סמכותם של שופטים ממנשה, מפני שלא השלימו עם כך שההנהגה נלקחה מהם ועברה למנשה. אמנם, כלפי גדעון נתרצו לבסוף, בזכות אישיותו והיותו סמוך להם בנחלתו בעבר הירדן המערבי, אך לא כן ביחס ליפתח. בני אפרים לא היו מסוגלים לקבל עליהם את יפתח כמנהיג בהיותו ראש חבורת אנשים ריקים, בגלל ייחוסו המשפחתי, ומוצאו מעבר הירדן המזרחי.

נראה שהסיבה שההנהגה בתוך בני יוסף נמסרה למנשה היא כנאמר לעיל - מנשה הוא הבכור וכוחו גדול יותר מאפרים בהליכות העולם ובצד המעשי. בנוסף, משה רבנו מבקש (במדבר לב) משבט מנשה לנחול בעבר הירדן המזרחי, וחצי מהשבט נוחל בגלעד.³⁶ שבט שמוכן להתפלג מרצונו לטובת עמו ולהתיישב חציו בעבר הירדן המערבי וחציו בעבר הירדן המזרחי, מלמד שטובת הכלל חשובה בעיניו יותר מטובת השבט עצמו. עם ישראל הוא דבר מהותי מבחינתו. לכן הטילו השבטים את כיבוש הערים הכנעניות החזקות והמבוצרות בעמק יזרעאל דווקא על מנשה אף על פי שאינם בתחומי נחלתו.

עם כל זאת, שני השבטים המרכזיים, יהודה ומנשה מבית יוסף, אינם לוקחים על עצמם את המנהיגות ואינם משמשים דוגמה לשאר השבטים. יהודה מסתפק בכיבוש נחלתו הפרטית יחד עם שמעון ואינו מנהיג את עם ישראל,³⁷ אך לפחות הוא משתדל וכובש מה שביכולתו; ומנשה במקום לכבוש את הערים המבוצרות בעמק יזרעאל שם אותן למס.

לסיכום: נמצאנו למדים ששני חסרונות היו במעשיו של שבט מנשה (1) שלא רצה להנהיג את ישראל. (2) שלא הוריש את הערים שהיו בחסות מצרית בנחלות יששכר ואשר, וממנו למדו שאר השבטים שלא כבשו את הערים הכנעניות בנחלתם.

³⁵ ייתכן והסיבה לכך היא, שמכיוון שמשכן שילה היה בחלקו, ראה את עצמו כשבט המוביל בישראל.

³⁶ ראה: ירושלמי ביכורים פ"א ה"ח: "חצי שבט מנשה לא נטלו מעצמן"; רמב"ן, במדבר לב, לג; העמק דבר, דברים ג, יב; ג, טז.

³⁷ ראה מאמרי 'מלחמת בזק', אורות ה' (תשע"ד), סעיף ב.

ייתכן שבעקבות השארת הכנענים וקשרי המסחר והחיים המשותפים עימם, אנו מוצאים מאוחר יותר מרכז עבודה זרה בשבט מנשה, בבית יואש אביו של גדעון. שם היה מזבח הבעל והאשרה, שם הקצו פר לעבודה זרה שבע שנים.³⁸ נראה שהגורם לכך היו עמי כנען ששמו אותם למס, קשרו איתם קשרי מסחר והושפעו הן מתרבותם החומרית והן מהרוחנית, היינו עבודה זרה. וכל זה קרה מפני שלא הורישו וגירשו אותם כנאמר בפרק א, כז-כח.

שבטי המרכז והצפון שלא רצו להוריש את הכנעני ושמו אותם למס, הם אלה שיעמדו במרכז ספר שופטים. שכן רוב המלחמות המתוארות בספר מתנהלות באזורי התיישבותם. בכך מתבאר מדוע דווקא שבטי המרכז והצפון, שהיו משופעים באוכלוסייה כנענית, הקימו בדרך ובהר אפרים (פרקים יז-יח) מקדש המשלב בתוכו פסל ומסכה, אפוד ותרפים.

ד. הערים שלא נכבשו בנחלות זבולון, אשר, נפתלי ודן

מכאן אנו עוברים לארבעת שבטי הצפון: זבולון, אשר, נפתלי ודן, שאינם מצליחים להוריש ערים ותחומים בנחלתם. עליהם לא נאמר כלל "וה' עמם". הצלחתם באה לידי ביטוי בכתוב בדרך השלילה. נאמר רק מה "לא הורישו", ומתוך הלאו ניתן ללמוד מה כן הורישו. הכתוב משתמש בסגנון זה ללמדנו ששבטים אלה נכשלו ולא כבשו את נחלתם.

(ל) זְבוּלוֹן לֹא הוֹרִישׁ אֶת יוֹשְׁבֵי קְטָרוֹן וְאֶת יוֹשְׁבֵי נְהַלֵּל, וַיֵּשֶׁב הַכְּנַעֲנִי בְּקִרְבּוֹ וַיְהִי לְמָס.

(לא) אֲשֶׁר לֹא הוֹרִישׁ אֶת יוֹשְׁבֵי עֵכוֹ וְאֶת יוֹשְׁבֵי צִידוֹן וְאֶת אַחְלָב וְאֶת אַכְזִיב וְאֶת חֲלֵבָה וְאֶת אֶפִיק וְאֶת רְחָב. (לב) וַיֵּשֶׁב הָאֲשֻׁרִי בְּקִרְבֵי הַכְּנַעֲנִי יוֹשְׁבֵי הָאֲרָץ כִּי לֹא הוֹרִישׁוּ.

(לג) נַפְתָּלִי לֹא הוֹרִישׁ אֶת יוֹשְׁבֵי בֵית שֶׁמֶשׁ וְאֶת יוֹשְׁבֵי בֵית עֲנַת, וַיֵּשֶׁב בְּקִרְבֵי הַכְּנַעֲנִי יוֹשְׁבֵי הָאֲרָץ, וַיֵּשֶׁב יוֹשְׁבֵי בֵית שֶׁמֶשׁ וּבֵית עֲנַת הָיוּ לָהֶם לְמָס.

(לד) וַיִּלְחָצוּ הָאֲמֹרִי אֶת בְּנֵי דָן הַהֵרָה כִּי לֹא נָתְנוּ לְרִדְתָּ לְעַמֶּק. (לה) וַיּוֹאֵל הָאֲמֹרִי לְשֶׁבֶת בְּהַר חָרְס בְּאֵילוֹן וּבְשַׁעֲלָבִים, וַתִּכְבַּד יָד בֵּית יוֹסֵף וַיְהִי לְמָס. (לו) וּגְבוּל הָאֲמֹרִי מִמַּעַלָּה עַקְרָבִים מִהַסְּלַע וּמִמַּעַלָּה.

1. נחלת זבולון

זבולון שנחלתו היתה בעיקר בגליל התחתון (יהושע יט, י-יז) לא הוריש שתי ערים. את קטרון - בימינו (מושב) צפונית מערבית לנצרת³⁹; ואת נהלל - נקראת גם נהלל

³⁸ רלב"ג שם, התועלת השני: "ידמה שהרע שעשו ישראל היה שורשו בבית יואש אביו, כי שם היה הבעל ומזבח הבעל והאשרה, והיה שם פר שהוקצה לעבודה זרה שבע שנים; ולזה יתכן, שהתחיל יואש בזה הטעות, וזנו אחריו בית ישראל".

³⁹ לדעת חז"ל היא ציפורי (ירושלמי מגילה פ"א ה"א).

(יהושע יט, טו), ובירושלמי (מגילה פ"א ה"א) נאמר: נְהַלֵּל - מְהַלִּיל; בימינו מְעַלְלֵל, כפר נטוש, דרומית מערבית לנצרת, לא רחוק מהמושב נהלל. נאמר: "וַיֵּשֶׁב הַכְּנַעֲנִי בְּקֶרְבּוֹ וַיְהִי לְמַס". כלומר, הכנעני היה מיעוט בקרב ישראל, והיה מעלה מס (ממון) לישראל. היו שפירשו⁴⁰ "מס" במובן של "מס עֶבֶד" (יהושע טז, י), היו מחייבים אותם לספק פועלים לעבודות ישראל.

אפרים לא הוריש עיר אחת, וזבולון לא הוריש שתי ערים. לכן נראה שחטאו של זבולון חמור יותר מזה של אפרים. אמנם, זבולון שם אותן למס ואפרים רק כרת אתן ברית שלום, אך אף על פי כן נראה שחטא אי הורשת שתי ערים עם מס חמור יותר מעיר אחת בלי מס⁴¹; מה עוד שגָזַר היתה עיר כנענית בחסות מצרית כנאמר לעיל.

ייתכן שלכן נכתב "וְאֶפְרַיִם לֹא הוֹרִישׁ" בוי"ו החיבור, וביחס לזבולון נאמר: "זְבֻלוֹן לֹא הוֹרִישׁ" בלא וי"ו החיבור, ללמדנו שכאן מתחילה פרשה חדשה. זבולון אף על פי ששם את הכנעני למס, שונה הוא ממנשה ואפרים שגם הם שמו את הכנעני למס. מפני שהערים שלא כבש זבולון היו ערים כנעניות בנחלתו. מה שאין כן הערים ששם מנשה למס, לא היו ערים בנחלתו, אלא ערים כנעניות בחסות מצרית מנחלת יששכר ואשר, שעם ישראל הטיל על מנשה לכבוש אותם. אמנם העיר גזר היתה בנחלת אפרים, אך היתה עיר כנענית בחסות מצרית. לפיכך נכלל זבולון יחד עם שבטי הצפון שחטאם חמור יותר.⁴²

⁴⁰ מצודת דוד (יהושע טז, י): מס עבודה בגוף; "קויפמן (שופטים א, כח): חובת עבודה קבוצית. ⁴¹ על אפרים נאמר (פסוק כט): "וַיֵּשֶׁב הַכְּנַעֲנִי בְּקֶרְבּוֹ בְּגִזְרֵי, ולא "בְּקֶרְבּוֹ" סתם כמו בזבולון - "וַיֵּשֶׁב הַכְּנַעֲנִי בְּקֶרְבּוֹ". מאחר שלא הוריש רק עיר אחת בלבד, נזכר בכתוב גם שם העיר ללמדנו כי רק במקום אחד בגזר היו כנענים. לעומת זאת זבולון לא הוריש שתי ערים וסתם הכתוב כדי לא להאריך. וייתכן שהיו כנענים גם במקומות נוספים בזבולון.

⁴² במסכת מגילה (ו, א) נאמר: "אמר זעירא: קטרון זו צפורי... וקטרון צפורי היא? והא קטרון בחלקו של זבולון הואי [היתה] דכתיב (שופטים א, ל): 'זבולון לא הוריש את יושבי קטרון ואת יושבי נהלל'. [ואנחנו יודעים כי] זבולון מתרעם על מידותיו הוה [היה], שנאמר (שם, ה, יח): 'זבולון עם תרף נפש למות', מה טעם - משום 'נפְתָלִי עַל מְרוֹמֵי שְׂדֵה' (שם). אמר זבולון לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם! לאחי נתת להם [ארץ] שדות וכרמים ולי נתת הרים וגבעות; לאחי נתת להם ארצות - ולי נתת ימים ונהרות... ואי סלקא דעתך דקטרון זו צפורי, אמאי [מדוע] מתרעם על מידותיו? והא היא צפורי מילתא דעדיפא טובה! [והרי ציפורי מקום עדיף בפוריות]. מסקנת הגמרא היא, אע"פ שציפורי היתה ארץ זבת חלב ודבש "שדות וכרמים עדיפא ליה. דייקא נמי דכתיב [מדויק גם כן שנאמר] 'נפְתָלִי עַל מְרוֹמֵי שְׂדֵה' ". כלומר, הנחלה בחלקו של זבולון היתה בארץ הררית שיש טרחה רבה בעבודה. נשאלת השאלה, מדוע פסוק שמשבח את זבולון דורשים חז"ל בגנותו - "מתרעם על מידותיו היה"? נראה לומר, שזבולון ונפתלי הנזכרים לשבח בשירת דבורה לא הורישו את הכנעני בנחלתם, וכמו שפירש רש"י (שם, ד"ה לא הוריש את יושבי קטרון): "שבאה לחלקו, ועבר על מה שאמר הקב"ה 'לא תחִיָּה כָּל נֶשְׁמָה' (דברים כ, טז) והניחן לגור שם ביניהם ולהעלות להם מס". לכן השבח הוא בערבון מוגבל. דבורה אכן משבחת אותם על מעשיהם במלחמה זו. אולם זו היתה מלחמת מגן, מלחמה שנכפתה עליהם על ידי סיסרא ומרכבותיו. זו לא היתה מלחמה במטרה לכבוש את ארץ ישראל. לפיכך דרשו חז"ל פסוק זה בגנותו של זבולון. מה עוד שגם לאחר נצחון זה אין אנו מוצאים בכתוב שהשבטים ובתוכם זבולון ונפתלי, מתיישרים בערי הכנעני ומספחים אותן לנחלתם.

2. נחלת אשר

לעומת זבולון, נאמר על אשר (פסוקים לא-לב): "אֲשֶׁר לֹא הוֹרִישׁ אֶת יִשְׁבֵי עֲכוֹ וְאֶת יוֹשְׁבֵי צִידוֹן וְאֶת אַחְלָב וְאֶת אֶקְזִיב וְאֶת חֶלְבָּה וְאֶת אֶפִיק וְאֶת רְחֵב. וַיֵּשֶׁב הָאֲשֵׁרִי בְּקֶרֶב הַכְּנַעֲנִי יִשְׁבֵי הָאֶרֶץ כִּי לֹא הוֹרִישׁוּ".

נחלת אשר במערבה של ארץ ישראל הצפונית היתה גדולה ורחבה. הנחלה השתרעה מקצהו הצפוני של השרון, עד מרכזה של סוריה המערבית (יהושע יט, כד-לא). אשר אינו מוריש שבע ערים - עכו, צידון, אַחְלָב, אֶקְזִיב, חֶלְבָּה, אֶפִיק וְרְחֵב. עֲכוֹ וערי עמק עכו - עכו היתה עיר נמל חשובה ומבוצרת, וביחד עם ערי עמק עכו, היו בעלי חשיבות רבה מבחינה כלכלית. צִידוֹן - המרכז הגדול של ערי המסחר, הספנות והמלאכה של הכנעני יושב החוף (הַפְּנִיקִים). בימינו צִידָה, בין צַר לְבִירוֹת. עכו היא הנקודה הדרומית ביותר על חוף הים וצידון היא הצפונית ביותר בחוף הים. אַחְלָב - משערים שהיא גוש חלב, צפונית-מערבית לצפת. אֶקְזִיב - בפי חכמים קְזִיב (דמאי פ"א מ"ג), וישבה על דרך הים צפונית לעכו. חֶלְבָּה - בימינו אֶל מְחֶאֱלָב, שישה ק"מ מצור. אֶפִיק - נקראת גם אֶפֶק (יהושע יב, יח) - כנראה תל כורדאנה.⁴³ רְחֵב - שתיים מערי אשר נקראו בשם זה (שם, יט כט, ל) ומקומן אינו ידוע. מסתבר שהיו בתחום צידון או בדרומו של עמק עכו.⁴⁴

ראוי לציין כי בשתי הערים הראשונות (עכו וצידון) נכתב "וְאֶת יוֹשְׁבֵי", ובחמש הערים האחרות מילים אלה חסרות. בנוסף לכך, בעיר הראשונה נכתב בכתיב חסר "יִשְׁבֵי עֲכוֹ", ובעיר השנייה, צִידוֹן, נכתב "וְאֶת יוֹשְׁבֵי" בכתיב מלא.⁴⁵ לעומת השבטים שנאמר עליהם: "וַיֵּשֶׁב הַכְּנַעֲנִי בְּקֶרֶבּוֹ" (כט-ל) משום שהורישו את רוב נחלתם והכנענים הנשארים היו מיעוט בתוכם, נאמר כאן: "וַיֵּשֶׁב הָאֲשֵׁרִי בְּקֶרֶב הַכְּנַעֲנִי יִשְׁבֵי הָאֶרֶץ" - הכנענים היו עיקר ואשר טפל להם. במילים אחרות, הכנענים היו רוב, ואשר היה המיעוט ביניהם. וכן, הכנענים היו אדוני הארץ וישראל נכנעים תחתיהם.⁴⁶ סיום הפסוק "כִּי לֹא הוֹרִישׁוּ" מלמד שאף לאחר זמן, כאשר חזק ישראל ואשר כבש חלק מנחלתו (בהר הגליל) ודחק משם את הכנעני, גם אז נשאר חוף הים מעכו צפונה בידי צור וצידון.⁴⁷

⁴³ ראה: בנימין מזר, ערים וגלילות בארץ ישראל, ירושלים 1975, עמ' 162-165; י' קויפמן ויהודה אליצור (בדעת מקרא) כתבו: "מקומה אינו ידוע".

⁴⁴ י' קויפמן; דעת מקרא; בנימין מזר, ידיעות החברה לחקירות ארץ ישראל ועתיקותיה, כז (תשכ"ג), עמ' 139-144.

⁴⁵ ראה לעיל, סמוך להערות 33-34.

⁴⁶ הר"י קרא, אברבנאל, מצודת דוד ועוד.

⁴⁷ דעת מקרא.

3. נחלת נפתלי

דברים דומים לאשר נאמרים גם על נפתלי: "נִפְתָּלִי לֹא הוֹרִישׁ אֶת יִשְׁבֵי בַיִת שְׁמֶשׁ וְאֶת יִשְׁבֵי בַיִת עֲנַת, וַיֵּשֶׁב בְּקֶרֶב הַכְּנַעֲנִי יִשְׁבֵי הָאָרֶץ, וַיִּשְׁבֵי בַיִת שְׁמֶשׁ וּבַיִת עֲנַת הָיוּ לָהֶם לְמִס" (א, לג).

נחלת נפתלי היתה במזרח הגליל (יהושע יט, לב-לט). נפתלי אינו מוריש שתי ערים, את בית שמש ואת בית ענת. בית שמש - ייתכן שהיא מְגִידֵל שְׁמֶשׁ בדרום החרמון. בית ענת - בין החרמון לבין נהר פְּרָפֶר, כשלושים ק"מ דרומית-מערבית לדמשק.⁴⁸ המשך הפסוק "וַיֵּשֶׁב בְּקֶרֶב הַכְּנַעֲנִי יִשְׁבֵי הָאָרֶץ" קשה, נפתלי לא הוריש מכל נחלתו הגדולה שתי ערים כנעניות בלבד, וגם ערים אלו היו לו למס, אם כן מדוע נכתב "וַיֵּשֶׁב בְּקֶרֶב הַכְּנַעֲנִי" כמו שנאמר באשר, כאשר משתמע מכך שהכנענים היו רוב ונפתלי היה המיעוט? מצאנו גם שינוי בלשון הכתוב בין אשר לנפתלי. באשר נאמר: "וַיֵּשֶׁב הָאֲשֻׁרִי בְּקֶרֶב הַכְּנַעֲנִי", ובנפתלי נאמר: "וַיֵּשֶׁב בְּקֶרֶב הַכְּנַעֲנִי" בהשמטת שם השבט.⁴⁹

היו שהסבירו ששבט אשר נבלע כולו וישב בקרב הכנעני, ולכן לא נאמר "וַיֵּשֶׁב אֲשֻׁר בְּקֶרֶב הַכְּנַעֲנִי", אלא "וַיֵּשֶׁב הָאֲשֻׁרִי..." כולו בין הכנעני. לעומת זאת, לא כל שבט נפתלי ישב בקרב הכנעני, אלא רק חלק קטן ממנו, לכן נאמר "וַיֵּשֶׁב בְּקֶרֶב הַכְּנַעֲנִי".⁵⁰ והיו שהסבירו שבתחילת תקופת ההתנחלות, נפתלי אכן ישב בקרב הכנעני שהיו הרוב במקום, ואולם לאחר מכן, הוריש נפתלי את הכנעני (ולכן אין הכתוב חוזר ואומר כאן בסיום העניין "כִּי לֹא הוֹרִישׁוּ" כמו באשר לעיל בפסוק לב), זולת שתי ערים כנעניות שהיו משועבדות - בית שמש ובית ענת.⁵¹

סיום הפסוק: "וַיִּשְׁבֵי בַיִת שְׁמֶשׁ וּבַיִת עֲנַת הָיוּ לָהֶם לְמִס", אינו ברור. למי היו ערים אלה למס, לנפתלי או לכנעני? היו שהסבירו,⁵² שהגויים בערים אלה לא היו כנענים ורק הם "היו למס" לנפתלי, ולא הכנעני שבתוכם. והיו שהסבירו שהם נתנו מס לכנעני ולא לנפתלי.⁵³

⁴⁸ דעת מקרא. זיהוי בית שמש הוא לפי י"מ גרינץ (ספר סגל, עמ' 67) הטוען שנחלת נפתלי הגיעה הרחק צפונה. זאת בניגוד ליוחנן אהרוני (התנחלות שבטי ישראל בגליל העליון, ירושלים תשי"ז, עמ' 70-75) שכתב: על מקומן חלוקות הדעות, והמקומות שהוצעו לזיהוין פזורים למן בקעת נטופה שבגליל התחתון ועד קצהו הצפוני של הגליל העליון. מסקנתו שהכוונה לערים שבצפון הגליל העליון. עוד שתי ערים בארץ נקראו בית שמש, אחת ביששכר (יהושע יט, כב) ואחת בדרך (יהושע יט, לא; שמואל א א, ט).

⁴⁹ הבדל נוסף, באשר חוזר הכתוב ואומר בסיום: "כִּי לֹא הוֹרִישׁוּ" (פסוק לב), ובנפתלי לא נאמרה חזרה זו.

⁵⁰ כלי יקר, שופטים א, לג.

⁵¹ דעת מקרא. י" קויפמן הסביר שמכיוון שנפתלי ואשר היו אז השבטים הצפוניים ביותר, ובגבולו הצפוני של נפתלי היה יישוב נוכרי רצוף, וחלק מנחלתו היה מוקף כנענים, לכן נאמר "וַיֵּשֶׁב בְּקֶרֶב הַכְּנַעֲנִי". צפון זה נקרא כנראה "גליל הגויים" (ישעיהו ח, כג).

⁵² אברבנאל; מצודת דוד.

⁵³ מצודת דוד בפירושו השני.

4. נחלת שבט דן

בספר יהושע מקום נחלת דן הוא בין בנימין, יהודה ואפרים. נאמר שם (יט, מ-מו):
 "לְמַטֵּה בְנֵי דָן לְמִשְׁפַּחְתָּם יֵצֵא הַגּוֹרֵל הַשְּׁבִיעִי. וַיְהִי גְבוּל נַחֲלָתָם צָרְעָה
 וְאַשְׁתָּאוֹל וְעִיר שָׁמֶשׁ. וְשַׁעֲלָבִין וְאַיְלוֹן וַיִּתְּלָהּ. וְאַיְלוֹן וַתִּמְנַתָּה וְעַקְרוֹן.
 וְאַלְתָּקָה וְגִבְתוֹן וּבַעַלְתָּ. וַיְהִי וּבְנֵי בָרַק וְגַת רַמּוֹן. וַיְמִי הַיִּרְקוֹן וְהַרְקוֹן עִם
 הַגְּבוּל מִוֶּל יָפוֹ".

כלומר, מצרעה ואשתאול במורדות המערביים של ערי ירושלים; בשפלת לוד, עמק אילון; עד יפו, הירקון ובני ברק (גוש דן בימינו).

בשונה מהשבטים האחרים, בתחילת ספר שופטים, לא נמנו בנחלת דן מקומות שלא הוריש, מכיוון שהוא נושל וגורש מרוב נחלתו. כמו כן, יש לשים לב שגם בספר יהושע, לנחלת דן המערבית ליד "ים יפו" ניתנו רק רשימות ערים ולא סימוני גבולות, מפני שאפשר לדעת אותם על פי גבולות שכניו; או מפני שנחלתו "יצאה ממנו" כלומר יצאה מרשותו (יהושע יט, מז; שופטים א, לד), ולכן לא מפרט הכתוב את גבולותיה.⁵⁴

נאמר: "וַיִּלְחָצוּ הָאֲמֹרִי אֶת בְּנֵי דָן הַהֵרָה כִּי לֹא נָתְנוּ לָרֶדֶת לְעַמְקָם" (א, לד). נזכר האמורי ולא הכנעני, מפני שהוא שלט על אזור הים והעמק, במרחב המשתרע בחבל הירקון מיפו - בני ברק עד בית שמש. העמק של דן הוא עמק אילון. משמעות נוכחות האמורי בעמק היא ששבט דן נשאר כמעט ללא נחלה⁵⁵. בהמשך נאמר: "וַיִּוָּאֵל הָאֲמֹרִי לְשֹׁבֵת בְּהַר חֶרֶס בְּאֵילוֹן וּבְשַׁעֲלָבִים" (א, לה). כלומר, האמורי התחזק לשבת מלבד העמק גם בְּהַר חֶרֶס - כנראה בסביבות בית שמש; בְּאֵילוֹן - בימינו כפר נטוש בשם יְלוּ מזורחית לְאֶמְאוֹס ועל שמה נקרא עמק איילון; שַׁעֲלָבִים - שכנה במקום הכפר הנטוש סְלֶבִית, סמוך לקיבוץ שעלבים. אם נוסיף גם את העמק הנזכר, הרי מרבית שטח נחלת דן היה בידי האמורי.

"וַיִּתְּכַבֵּד יְד בֵּית יוֹסֵף וַיְהִי לְמַסֵּס". לימים, לאחר שנדחקו בני דן מרוב נחלתם, גברו שבטי בית יוסף, אפרים מנשה ובנימין, שהם שכני דן מצפון וממערב, ושמנו את האמורי שבהר חרס, באילון ובשלעבים למס, אבל לא את האמורי שבעמק.⁵⁶

ישנה קרבה גאוגרפית בין נחלות יהודה ודן. דן הוא שכנו הצפוני-מערבי של יהודה. ברית של שותפות ואחוה היתה בין יהודה ושמעון. יהודה הסתייע בשמעון אחיו במלחמת בזק וסייע לו בכיבושיו בדרום. לעומת זאת אין הוא מסייע לשכנו דן. גם בית יוסף אינו בא לעזרת דן קרובו, בן בלהה שפחת רחל. וזאת אף על פי שבשלב מאוחר יותר הוא נלחם נגד האמורי והשתלט על חלקים בנחלת דן. שבט

⁵⁴ י' קויפמן, ספר יהושע. עמ' 227; דעת מקרא, יהושע, מבוא עמ' 30; בפירוש עמ' קסב, קפה.

⁵⁵ זאת בניגוד ליהודה שנאמר בו: "וַיִּרְשׁ אֶת הַהָר כִּי לֹא לְהוֹרִישׁ אֶת יִשְׂרָאֵל הָעַמְקָם" (א, יט), כשהכוונה היא למישור החוף. אי כיבושו מותיר בידי יהודה את ההר שכיבושו מתואר בהרחבה בפרק.

⁵⁶ דעת מקרא.

דן נדחק מאדמתו כאשר שכניו, השבטים המובילים והמרכזים, יהודה ובית יוסף; אינם מסייעים לו, ובכך גורמים בעקיפין לנישולו מרוב נחלתו.⁵⁷

בדרום, הצליח דן להאחז רק בצרעה ואשתאול (שופטים יג-יח). צרעה ואשתאול נזכרות ביהושע (יט, כא) כערים שנחלת דן, אולם גם כערי יהודה (יהושע טו, יג). לפיכך הן היו ערים בגבול יהודה ודן. רוב השבט עבר לצפון, כשכבש את העיר ליש, כמסופר בסוף ספר שופטים (פרק יח).⁵⁸ בספר יהושע (יט, מז-מח) נאמר:

וַיֵּצֵא גְבוּל בְּנֵי דָן מֵהֶם, וַיַּעֲלוּ בְנֵי דָן וַיִּלְחָמוּ עִם לָשָׁם וַיִּלְכְּדוּ אוֹתָהּ, וַיָּבֹאוּ אוֹתָהּ לְפִי חָרֵב וַיִּרְשׁוּ אוֹתָהּ וַיֵּשְׁבוּ בָּהּ, וַיִּקְרְאוּ לָלָשָׁם דָּן כְּשֵׁם דָּן אֲבִיהֶם. זֹאת נִחְלַת מִטָּה בְּנֵי דָן לְמִשְׁפַּחְתָּם הָעָרִים הָאֵלֶּה וְחֻצְרֵיהֶן.

נראה שהסיבה שהוכרח לעזוב את נחלתו ולחפש נחלה אחרת היתה מפני שהיה מרובה באוכלוסין ולא הספיק לו המקום להתיישב. לקראת הכניסה לארץ אוכלוסיית שבט דן מנתה 64,400 נפש (במדבר כו, מג), והוא היה השבט השני בגודלו לאחר יהודה שמנה 76,500 (שם, כו, כב).⁵⁹ בגלל לחץ האמורי נאחזו בני דן רק בגבולם הדרומי, בקרן דרומית מזרחית בחבל צרעה ואשתאול (שופטים יח, א; יא-יב). בפועל, בשטח מצומצם, של קילומטרים מרובעים ספורים בגבול יהודה. מדוע נחל דן בשני מקומות, והאם התנחלות דן בצפון היתה בדיעבד או מלכתחילה? נרחיב על כך להלן בסעיף ה.

סיכום - היחס בין הארץ הנשארת לתחום התנחלות השבטים

שבטי הצפון אינם מורישים ארבע עשרה ערים. אשר אינו מוריש שבע ערים - עכו, צידון, אחלב, אכזיב, חלבה, אפיק ורחב; ושאר השבטים לא הורישו גם הם שבעה ערים ותחומים: זבולון ונפתלי לא הורישו ארבע ערים - קטרון, נהלל, בית שמש ובית ענת; ודן לא הוריש שלושה ערים ותחומים - הר חרס, אילון ושעלבים. על משמעות המספר ארבע עשרה ערים (פעמיים שבע ערים) נעמוד להלן.

הפרק מסיים: "וּגְבוּל הָאֲמֹרִי מִמְּעֵלָה עַקְרָבִים מֵהַסְּלַע וּמִמְּעֵלָה" (א, לו).

במקום לסיים בגבולות ובמקומות שכבשו ישראל, כהמשך לשאלה שנשאלה בתחילת הפרק: "מִי יַעֲלֶה לָנוּ אֶל הַכְּנָעֲנִי בְּתַחֲלָה לְהִלָּחֵם בּוֹ", ובהתאם להבטחה האלוקית "הֲגִיחַ נִתְתִּי אֶת הָאָרֶץ בְּיָדֹ" (שופטים א, א-ב), מסיים הפרק דווקא בגבול האמורי. ללמדנו מה קרה בפועל ומה היה המצב בשטח - השבטים נכשלו ולא הורישו את נחלתם.

⁵⁷ ישראל רוזנסון, שפוט השופטים, אלון שבות תשס"ג, עמ' 38.

⁵⁸ י' קויפמן, דעת מקרא.

⁵⁹ מאיר איש שלום, מאיר עין אל ספר שופטים, א, לה.

רשימת המקומות שלא נכבשו בפרק מסכמת בדיוק מה לא נכבש ע"י כל שבט. אולם, **סיכום שלילי זה הוא ממילא גם סיכום חיובי של הישגי הכיבוש**. ממנו אנו יכולים ללמוד מה נכבש בדורם של יהושע והשופטים.

רשימה זו מונה את אזור הים כמקום שלא נכבש, שמחולק בין ארבעה שבטים: "העמק" של יהודה (יט); העמק של דן (לד); חוף דור של מנשה (כז); אזור החוף עד צידון של אשר (לא). אולם בארץ ישראל הפנימית יותר היא רושמת רק שלוש עשרה ערים שלא נכבשו: ירושלים, בית שאן, תענך, יבלעם, מגדו, גזר, קטרון, נהלל, בית שמש, בית ענת, הר חרס, אילון, שלעבים. ביישוב הפנימי, הגרעון הגדול ביותר הוא במנשה: חמש ערי העמק (עמק יזרעאל); ואילו בכל יהודה ובנימין - העיר הכנענית שנותרה היא רק ירושלים. באפרים - רק גזר. בגליל - ארבע ערים בלבד. אם כן, רוב ארץ ישראל נכבשה לפני תקופת השופטים, מלבד "הארץ הנשארת" הנזכרת בספר יהושע (יג, ב-ו), וכן מובלעות של ערים כנעניות בתוך נחלות השבטים.

ראוי לציין כי כל המלחמות עם הכנענים שהתרחשו בתקופת השופטים והמלכים בארץ ישראל, נערכו אך ורק בשטח הערים והתחומים שלא נכבשו המוזכרים בשופטים פרק א. כדוגמה, מלחמת דבורה וברק בעמק מול סיסרא היתה בשטח חמש הערים שלא הוריש מנשה. כך גם ירושלים שלא הוריש בנימין, נכבשה על ידי דוד המלך. וכך נכבשת העיר גזר שלא הוריש אפרים על ידי פרעה מלך מצרים, הנותן אותה מתנה לבתו, אשת שלמה.⁶⁰

ה. משמעויות רעיוניות בפרק

1. סדר השבטים

סדר השבטים בפרק הוא: יהודה, שמעון, בנימין, מנשה, אפרים, זבולון, אשר, נפתלי ודן. סדר זה כמעט זהה לסדר המופיע בפרשת הגורלות בספר יהושע (פרקים יד-יט). כלומר, מקביל לסדר שלפיו חילק יהושע לבני ישראל את הארץ בראשונה. הסדר בספר יהושע הוא: יהודה, יוסף - אפרים ומנשה, בנימין, שמעון, זבולון, יששכר, אשר, נפתלי ודן.⁶¹

⁶⁰ יי קויפמן, ספר שופטים בהקדמה, עמ' 5-7.

⁶¹ ישנם מספר הבדלים. הראשון, ביהושע - מופיעים תחילה בני יוסף - אפרים ומנשה (פרקים טז-יז) ואחריהם בנימין (יח, יא-כח) ושמעון, ובשופטים - תחילה שמעון, לאחריו בנימין, ואחר כך בית יוסף; השני, ביהושע - אפרים קודם למנשה, ובשופטים - מנשה קודם לאפרים. השינויים נובעים מסיבות מקומיות הקשורות לספרים עצמם. בספר שופטים נספח שמעון ליהודה ונלחם עמו במלחמותיו, לכן הוא מופיע בסמוך ליהודה. לעומת זאת, בספר יהושע לשבט שמעון יש מעמד עצמאי ברשימת השבטים, ולכן הוא מופיע לאחר בנימין. בספר שופטים מופיע בנימין לפני בית יוסף בגלל ירושלים. יהודה כבש את החלק הפרזי בה. לעומתו, בנימין, שהעיר ירושלים נמצאת בנחלתו (יהושע יח, כא-יח), אינו מצליח לכבוש אותה. על הסיבה להקדמת מנשה לאפרים בספר שופטים עמדנו לעיל בסעיף ג.2.

נראה שבכוונה נקטו בסדר זה. הכתוב בוחר להעמיד זה לעומת זה את רשימת הגורל האלוקי של ספר יהושע מול רשימת הכישלונות השבטיים של ספר שופטים, כדי להבליט את הכישלון בכיבוש ארץ ישראל, שנחלקה בגורל אלוקי. הגורל, שכל עניינו חלוקה אלוקית של הארץ, נרמס ברגלי השבטים (פרט ליהודה) כשכל שבט מתרחק יותר ויותר מן הגורל שנקבע לו בימי יהושע.⁶²

סדר השבטים תואם גם לרצף הגיאוגרפי, מדרום לצפון, בהנחה ששבט דן קשור גם לנחלתו הצפונית.⁶³ סדר הנחלות הוא: יהודה ושמעון, בנימין, בית יוסף (אפרים ומנשה), זבולון, אשר, נפתלי, דן. ככל שעולים צפונה בסדר הנחלות הולך ומתערער כוח האחיזה בארץ. **יהודה ויוסף** מורישים את נחלותיהם כשבית יוסף נחלש. **שבטי המרכז** נכשלים במילוי המשימה, ו**בגבול הצפון** כבר נבלעים בני ישראל בקרב הכנעני.

2. מדוע חטאו בני השפחות יותר מהשבטים האחרים בכיבוש הארץ?

קיים קשר בין יכולתו ועוצמתו הרוחנית של השבט לבין מידת יכולתו בכיבוש נחלתו.

כמו שנאמר לעיל, השבטים שלא כבשו את נחלתם והתירשו יותר מהאחרים בכיבוש הארץ היו אשר, נפתלי ודן. דן ונפתלי היו בני בלהה שפחת רחל, גד ואשר הם בני זלפה שפחת לאה. נמצא שבני השפחות היו אלה שחטאו בכיבוש הארץ יותר מכל השבטים האחרים. נראה שהסיבה לכך היתה מכיוון שכוחם של בני השפחות בלהה וזלפה, נובע ומושפע מבני האמהות רחל ולאה. כאשר ישנה נפילה בשורש ובעיקר, התוצאה היא שהנפילה בענפים (בני השפחות) היא גדולה יותר.

עוד יש לומר שכוחם של בני השפחות בא לידי ביטוי בצד המעשי. הם היו חזקים וגיבורים יותר,⁶⁴ אנשים מעשיים שעסקו ביישובו של עולם כמו במסחר, ספנות, מקנה וחקלאות. לכן היו נחלותיהם בגבולות של ארץ ישראל. בצפון - דן נפתלי ואשר. במזרח (בעבר הירדן המזרחי) - גד⁶⁵; [בדרום - שמעון (ראה להלן)]. כנראה,

⁶² הררי עז, עמ' 29-30 הערה 26.

⁶³ כן כתב רש"י הירש בפירושו לבמדבר לד, טז-כט, ראה מה שכתבתי על כיבושי בית יוסף סעיף ג2, ולהלן סעיף ה על התנחלותו של דן; מלבי"ם, שופטים א, ל; הרב יעקב קמינצקי, אמת ליעקב, ניו-יורק תשנ"א, במדבר לד, יט, עמ' תסג; אברהם מלמט, "השופט-המושיע כמנהיג בתקופת השופטים", טיפוסים מנהיגות בתקופת המקרא, ירושלים תשל"ג, עמ' 13. ישראל רוזנסון, שפוט השופטים, עמ' 31, העיר שהופעתו של שבט שמעון לאחר בנימין בספר יהושע משבשת מאוד את הסדר הגאוגרפי הזה.

⁶⁴ הגיבורים והלוחמים של דוד היו משבט גד: "וּמִן הַגְּדִי נִבְדְּלוּ אֶל דָּוִד לְמַצֵּד מִדְּבָרָה גִבְרֵי חַיִּיל אֲנָשֵׁי צָבָא לְמִלְחָמָה עֲרֻכֵי צִנָּה וְרִמַּח וּפְגִי אֲרִיָּה פְּגִיָּהם וְכִצְבָאִים עַל הַהָרִים לְמַהֲרָ" (דהי"א יב, ט). שבת אשר: "כָּל אֵלֶּה בְּנֵי אֲשֶׁר רָאשֵׁי בֵּית הָאָבוֹת בְּרוּרִים גְּבוּרֵי חַיִּילִים רָאשֵׁי הַנְּשִׂאִים וְהַתִּיחָשָׁם בְּצָבָא בְּמִלְחָמָה" (דהי"א ז, מ). שבת נפתלי: במלחמת דבורה וברק (שופטים ד-ה).

⁶⁵ בספר במדבר (פרק לב) מבואר שהשבט שהוביל ויזם את הישיבה בעבר הירדן המזרחי היה שבט גד (יותר מראובן), ולכן שמו נזכר תחילה בפסוקים: "וַיָּבֵאוּ בְּנֵי גָד וּבְנֵי רְאוּבֵן; וַיֹּאמְרוּ מִשָּׁה לְבָנֵי"

מפני שהיה בכוחם להגן על הגבולות ולעמוד מול הגויים. דן היה בכור ויחד אתו ובשכנותו היו נפתלי ואשר, בני בלהה וזלפה שנולדו אחריו. גד שהיה בן בכור לזלפה, נחל יחד עם ראובן שגם כן היה בכור שנדחה.⁶⁶ שמעון הבן השני שנולד, נדחה בגלל מעשה שכס ומכירת יוסף, נעשה טפל ליהודה, ונחל בדרום - בנגב, מול אדום ושבטי המדבר, כי כוחו היה רב.⁶⁷ בן בכור הוא המנהיג הטבעי, איש מעשה המכיר את המציאות. לפיכך המפגש בין ישראל לאומות העולם נעשה דרך בני השפחות ובכורות שנדחו. זאת מכיוון שיש להם צדדים משותפים עם הגויים (כוח, עשייה, מקנה ומסחר), אך הם עולים עליהם בהיותם שבטי ישראל ששם ה' נקרא עליהם.

גַּד וְלִבְנֵי רְאוּבֵן" (במדבר פרק לב פסוקים ב, כה, כט, לא ועוד). והוא היה הראשון שקיבל נחלה בעבר הירדן: "וַיִּתֵּן לָהֶם מֹשֶׁה לְבְנֵי גַד וְלִבְנֵי רְאוּבֵן וְלַחֲצִי שֵׁבֶט מְנַשֶּׁה בֶּן יוֹסֵף אֶת מְמִלְכַת סִיחֹן... וְאֶת מְמִלְכַת עוֹג" (במדבר לב, לג).

⁶⁶ ראובן הוא בכור שנדחה ולכן הוא נוחל יחד עם גד שהיה בן זלפה שפחת אמו והיה יחד אתו באותו דגל במדבר (אברבנאל, במדבר לב). גם גד הוא בכור שנדחה, שהרי ראש דגל בני השפחות היה דן בכור בלהה שפחת רחל. אמנם אין משמעות מעשית לבכורתם בקרב ישראל אך תכונות הבכורה היו לשניהם. כנראה שהיתה עדיפות בעיני ישראל לראובן הבן הבכור של לאה על גד הבן הבכור של זלפה, למרות כוחו וגבורתו של גד. גם חצי שבט מנשה שנחל אתם בצפון עבר הירדן המזרחי, הוא בכור שנדחה חלקית, שהרי שבט זה נחלקה נחלתו לשניים ואפרים קודם למנשה. על פי הנאמר אפשר להסביר את התנגדותם החריפה של דתן ואבירם למשה ואהרן במדבר. במניין הפקודים בפרשת פנחס (במדבר כו, ח-ט) נאמר: "וַיִּבְנֵי פְלֹאֵא אֱלִיאָב. וַיִּבְנֵי אֱלִיאָב נְמוּאֵל וַדָּתָן וְאַבְיָרָם הוּא דָּתָן וְאַבְיָרָם קְרוּאֵי הַעֲדָה אֲשֶׁר הָצִו עַל מֹשֶׁה וְעַל אֶהֱרֹן בְּעֵדַת קָרַח בְּהַצְתָּם עַל ה'". כלומר, דתן ואבירם היו משבט ראובן. ראובן היה בכור ומשה ואהרן היו משבט לוי. לפיכך לא היו דתן ואבירם מוכנים לקבל את ההנהגה של שבט לוי. שהרי הבכורה שנלקחה מראובן ניתנה ליהודה: "וְהוֹדָה אֶתֶּה יוֹדוּךָ אֲחִיךָ... וְשִׁתְּחוּ לְךָ בְּנֵי אֲבִיךָ... לֹא יִסֹּר שֵׁבֶט מִיְהוּדָה וּמִחֻקֶּק מִבְּיַן רְגְלָיו..." (בראשית מט ח-י). אולם שבט יהודה במדבר עדיין לא בא לידי ביטוי ולא הנהיג. דתן ואבירם חשבו שבני ראובן צריכים להנהיג ולא בני לוי, מפני שרק כשיהודה ינהיג תילקח מהם הבכורה. [הראב"ע (במדבר טז, א) הסביר שהסיבה היתה "בעבור שהסיר הבכורה מראובן אביהם ונתנה ליוסף, אולי חשדוהו בעבור יהושע משרתו, שהיה מבני אפרים בן יוסף".] ראובן ראה את עצמו מקופח על שלא הועמד בראש מחנה ישראל והתלונן על כך בזמן חנוכת המזבח. בילקוט שמעוני (במדבר נשא רמז תשטו) נאמר: כשהקריב נתנאל בן זווער נשיא יששכר ביום השני, "בא ראובן וערער, אמר: די שקדמני יהודה למסעות מקריב אני לתולדות. נזף בו משה ואמר לו, מפי הקודש נאמר לי להקריב למסעות". ראוי לציין שמחשבתם זו של דתן ואבירם באה לידי ביטוי כבר בהיותם עבדים במצרים. כשמשה רבנו יוצא אל אחיו לראות בסבלותם הוא רואה "שְׁנֵי אֲנָשִׁים עֹבְרִים נָצִים וַיֹּאמְרוּ לְרִשָּׁע לָמָּה תִּפֶּה רַעְךָ" הם עונים לו: "מִי שָׁמַךְ לְאִישׁ שֶׁר וְשֹׁפֵט עֲלֵינוּ" (שמות ב, יג-יד). ופירש רש"י (שם ד"ה שני אנשים עברים): דתן ואבירם.

⁶⁷ בדברי הימים א ד, כד-לט נאמר שנחלו בנגב וכבשו בימי מלכי יהודה את מְבוֹא גְדֹר (שם, לח-מא) הנמצאת לפי תרגום השבעים בגרר ליד נחל הבשור, ולפי דעת מקרא בחלק הדרומי של הר שעיר מדרום לַפְּטָרָה. נאמר עוד (שם, מב-מג) שנלחמו כנגד אדום והכריתו את שארית עמלק. הרב מאיר צבי גרוזמן (על פרשת השבוע, תל-אביב תשנ"ז, ח"ב, במדבר עמ' 105-112) הוסיף שבמדבר היה שמעון בדגל מחנה ראובן, כנראה מכיוון שקיבל את מרותו של ראובן שהיה הבכור ולא את יהודה שהיה אחיו הצעיר. הרצון לשמור על כל המחנה שיכלול שבטים בעלי קרבה משפחתית פנימית - גרמה לכך, ששבט גד צורף לדגל מחנה ראובן במקומו של לוי הן משום שהיה בכור, והן משום שהיה בנה של זלפה שפחת לאה (ראה בהערה 56). בדגל מחנה יהודה היו יששכר וזבולון, שני אחיו הצעירים ממנו, שקיבלו את מרותו והנהגתו של אחיהם הגדול מהם - יהודה.

רמז לכך נמצא במפגש בין יעקב לעשו. נאמר (בראשית לג, ב): "וַיִּשָׁם אֶת הַשְּׂפָחוֹת וְאֶת יְלָדֵיהֶן וְרֵשְׁנָה וְאֶת לְאָה וְיְלָדֵיהָ אֶחְרָנִים וְאֶת רָחֵל וְאֶת יוֹסֵף אֶחְרָנִים". כאן מופיעים בני השפחות כקבוצה אחת ללא הפרדה ופיצול לפי אימותיהם או לפי סדר לידתם. לפיכך נראה שהכתוב רומז לנו מהו הסדר הראוי. בני השפחות הם החוליה המקשרת בין ישראל לאומות העולם.⁶⁸

אך החיים והמגע עם גויים גורמים לנפילה, כמאמר חז"ל: "המחובר לטהור - טהור; המחובר לטמא - טמא". לפיכך, שבט דן שהיה המאסף לכל המחנות (במדבר ל, כה) דווקא הוא היה הירוד בשבטים מבחינה רוחנית, שהרי פסל מיכה הלך עמו. על הפסוק (דברים כה, יח) "וַיִּזְגַּב בָּדָד כָּל הַנְּחָשָׁלִים אַחֲרָיֶךָ" נאמר במדרש תנחומא (שם, כי תצא סעיף י): "זה 'שבט דן שפלטו הענן [ו]היו כולם עובדי עבודה זרה".⁶⁹ לכן לא היה לדן את הכוח להוריש אף במקצת את האמורי שבנחלתו. ייתכן שגם מסיבה זו לא כבשו בני השפחות ערים שנחלתם והיו משועבדים לכנענים יותר משאר השבטים.

3. מדוע נחל שבט דן בשני מקומות?

בספר יהושע (יט, מז) נאמר: "וַיַּעֲלוּ בְנֵי דָן וַיִּלְחָמוּ עִם לָשָׁם וַיִּלְכְּדוּ אוֹתָהּ"; ובסוף ספר שופטים (פרק יח) מתואר כיבוש זה בהרחבה. אולם בשני המקומות הללו מסופר ששבט דן התקשה לכבוש את נחלתו ונאלץ בגלל לחצו של האמורי לבקש לו נחלה בצפון. לעומת זאת, בברכת משה נאמר (דברים לג, כב): "דָן גֹּר אַרְיָה יִזְנֶק מִן הַבְּשָׁן". מברכת משה אנו לומדים כי לא התנחלות בדיעבד לפנינו, אלא כך היה הייעוד מלכתחילה. לשבט דן נועדו, כמו לשבט מנשה, שני חלקי נחלות. האחת, בשפלה - "בגוש דן", והשני, בצפון - למרגלות הגולן.

אפשר לראות שני רמזים בתורה הקושרים את שבט דן לנחלתו בצפון. שמו הקדום של תל דן בצפון הוא 'לִיש' (שופטים יח, כז), ו'לִיש' (יהושע יט, מז). 'לִיש' הוא אחד משמותיו של האריה, ולכך רומז משה באמרו לדן: הרי 'גור אריה' אתה והעיר

⁶⁸ הילדים היו צעירים בני עשר עד שלוש עשרה, לכן יעקב לא שם אותם כלוחמים, מה עוד שהיו לו עבדים כדי להילחם. בהסבר פסוק זה ראה שו"ת הרשב"א, ח"ד, סימן קפז. בזוהר (ויצא קנד, א) נאמר שבני השפחות הם בבחינת אחוריים. כלומר, מעלה נמוכה יותר לעומת בני הגבירות הנקראים פנים. הרמח"ל (אגרות, עמ' לד) כתב: "והנה השכינה היא השרש של ישראל ויש בה שתי בחינות שהם עצמם סוד פנימיות וחיצוניות; והם לאה ורחל... כי בלהה וזילפה הם רק אחורי רחל ולאה". הראי"ה קוק (עולת ראי"ה, ח"א, עמ' רא ד"ה דרשו ה') הסביר שאחוריים הכוונה לצד המעשי המצומצם, ופנים הכוונה למקום המחשבות הנישאות והשאיפות הנשגבות. הרחיב בנקודה זו הרב אליהו מאללי, אורות מציון, בית אל תשס"ב, עמ' 37-38.

⁶⁹ כך גם המעשה היחיד הקשור לעריות שאירע במצרים אירע לבת שבט דן, שְׁלֵמִית בַּת דָּבָרִי (ויקרא רבה לב, ה).

"ליש" נאה לך. כך גם ביחס לשם "לְשָׁם". לשם היא אחת מאבני החושן, ואבן זו נתייחדה לשבת דן ושמו התנוסס עליה.⁷⁰

כמו שנאמר לעיל (סעיף ד, 4), נחלת דן נמנית כנחלה השביעית והאחרונה, בחלוקה השלישית (האחרונה) לשבעה שבטים, שנעשתה בגורל על ידי יהושע בשילה (יהושע יט, מ-מח). סדר הנחלות של שבעת השבטים הוא כסדר הדגלים במסע המחנה בתחילת ספר במדבר. השבט הראשון העולה בגורל הוא בנימין, שהיה האחרון לדגל מחנה אפרים (פרקים טז-יז). מחנה דן היה הדגל האחרון במסע המחנות במדבר, "מֵאֶסֶף לְכָל הַמַּחֲנֵת" (במדבר י, כה) ונאמר בו "לְאֶחָדָה יִסְעוּ לְדִגְלֵיהֶם" (שם ב, לא). יחד אתנו נמנו השבטים אשר ונפתלי שהיו גם שכניו בצפון.

הקושי בהסבר זה הוא שהגבול הצפוני - לְיֵשׁ או לְשָׁם, אינו נזכר ברשימת הנחלות של שבט דן. בנוסף, בשופטים יח לא נאמר שזו נחלת השבט, אלא מסופר שנציגי שבט דן מצאו באקראי מקום זה. מלכתחילה היה צריך שבט דן להתנחל באזור מישור החוף המרכזי. בפועל, בסופה של תקופת ההתנחלות, נחל שבט דן בשני מקומות.

למרות קושיות אלה, יהודה אליצור טוען, שחלוקת הארץ לשבטים היתה ידועה במסורת אצל השבטים עוד בימי יעקב אבינו (וראה על כך עוד להלן). כבר בראשית תקופת השופטים, היה זה בימי השעבוד של כושן רשעתים לפי מסורת חז"ל (סדר עולם רבה פרק יב), נדחקו בני דן מגבול נחלתם "בעמק", היינו מעמק החוף ומעמק אילון (יהושע יט, מב; שופטים א, לד) על ידי האמורי. לפיכך ביקשו בני דן לממש את זכותם ולכבוש את הנחלה בצפון שיועדה עבורם מלכתחילה. שבט דן אינו מחפש לו נחלה "באשר ימצא" כי אם שולח אנשים לרגל ארץ ידועה שיועדה עבורו על פי מסורת בית יעקב, אלא שלא היה יכול לממש את זכותו בתחילת ההתנחלות.

לפני הכיבוש הישראלי היה הגליל העליון בין צור לבין מקורות הירדן בידי הצידונים (הפיניקים), ולְיֵשׁ היתה אחת מעריהם. כשהתחילו השבטים לכבוש את הארץ, הפך חבל ערי הגליל העליון לנחלת שבטי ישראל. ארץ הצידונים נצטמצמה בחבל החוף במערב, ואילו לְיֵשׁ הצידונית נותקה ובודדה. שטחים ישראליים חצו בינה לבין אחיה הצידונים. על מצב זה עמדו אנשים "בְּנֵי חֵיל" מבני דן שנשלחו "לְרַגֵּל אֶת הָאָרֶץ וּלְחַקְרָהּ" (שופטים יח, ב), ואז עלו בני דן "וַיָּבֵאוּ עַל לְיֵשׁ עַל עַם שְׂקֵט וּבְטִחַ וַיִּכּוּ אוֹתָם וַאֲיִן מִצִּיל כִּי רְחוּקָה הִיא מִצִּידוֹן ... וְהִיא בְּעֵמֶק" (שם, כז-).

⁷⁰ הרב חנוך פורת, מעט מן האור, וזאת הברכה, אלול תשס"ג. ראה בחזקוני (שמות כח, כא ד"ה איש על שמו) שהסביר שאמנם דן נולד חמישי ליעקב (ונוולד לאחר יהודה), אך בכתובה על החושן אנו מונים לפי סדר לידת האמהות: לאה, בלהה, זלפה ורחל. לפיכך, אנו מונים תחילה את ששת בני לאה ורק אח"כ בני בלהה וזלפה. נמצא שדן הוא הבן השביעי. האבן השביעית בחושן היתה לשם ועליה היה שמו של שבט דן. כמו כן, יש לציין שמקום בשם 'דן' בצפון הארץ מוזכר בשני מקומות בתורה: בראשית יד, יד; דברים לד, א.

כח).⁷¹ הזכיר הכתוב מעשה זה בספר יהושע (יט, מז) כדי לכלול גם את דן הצפונית בחלוקת נחלת ישראל לשבטיה, שנעשתה על פי ה' ועל דעת כל ישראל.⁷² דן נמשל לאריה (דברים לו, כב) ולנחש (בראשית מט, י). לא מצאנו בכל השבטים גיבורים כשבט יהודה הנמשל לאריה (בראשית מט, ט), מלבד שבט דן, שנאמר עליו גם כן "דן גור אַרְיָה", ולכן היו שבטים אלה ראשונים ואחרונים במסעות במדבר. אך מי שהוא "מאסף לכל המחנות" והולך בסוף, צריך להיות ערמומי כנחש וחזק כאריה. שכן הסכנה הגדולה ביותר היא למאסף. האויב מנסה כל הזמן להפתיע ולפגוע מן המארב, במיוחד בחלשים ההולכים בסוף. לכן על המאסף להיות דרוך וערמומי ולחשוך כל הזמן במחשבות הזדון של האויב. בהתנהלות כזו טמונה סכנה. במשך הזמן הוא עלול לאמץ לעצמו תכונות שליליות אלה ולהתנהג כגויים שנגדם הוא נלחם. לכן ראתה ההשגחה שבתחילה תהיה נחלת דן בין שני שבטים. בין שבט יהודה - שבט המלכות, לבין שבט בנימין שהמקדש בחלקו. בכך ירכוש את התכונות המתאימות לו להנהיג, מלכות וקדושה (מקדש). רק לאחר שירכוש תכונות אלה ויפנים זאת, יוכל לעלות צפונה ולנחול גם בבשן, כשהוא ראש לשבטי הצפון, אשר ונפתלי, כמו במסע המחנות במדבר. פיצול נחלת השבט בשני מקומות (כמו בשבט מנשה) תכליתו השגחה צמודה של יהודה ובנימין על דן כשהם מדריכים וחונכים אותו.

תועלת נוספת בחלוקת שבט אחד לשני מקומות שונים היא בשימור הקשרים בין שני חלקי השבט, כתוצאה מנישואין בין המשפחות ומסיבות כלכליות. ראתה ההשגחה ששבט דן ינחל בשני מקומות, מפני שאם תהיה נפילה רוחנית במשפחה או אצל קבוצת אנשים בצפון, המשפחה בדרום או אותו חלק שבט שנחל בדרום, שרמתם הרוחנית גבוהה יותר, ישפיעו עליהם לטובה.

הצפון מסמל את השפע והעושר החומרי. נחלת אשר ונפתלי היו פוריות ועשירות באדמה דשנה ובמקורות מים. על אשר נאמר: "שִׁמְנָה לְחֶמוֹ" (בראשית מט, כ); "וְיִטְבֵּל בְּשֶׁמֶן רְגְלוֹ בְּרִזְלֵ וְנִחְשֶׁת מִנְעֻלָּה" (דברים לג, כד-כה). בלשון חז"ל (בבא בתרא כה, ב) "הרוצה להעשיר יצפין". אך מאידך נאמר: "מִצְפּוֹן תִּפְתַּח הַרְעָה" (ירמיהו א, יד). כשעוסקים בחומר וברכוש, בחקלאות ובמסחר עם גויים, ישנה סכנה שהאדם יהפוך לעבד לאדמה במקום להיות עובד אדמה. בנוסף, הקשר היום יומי עם גויים במסחר ובעבודה יהפוך לקשר חברתי. במקום ללמוד מהם רק את תרבותם

⁷¹ אטלס דעת מקרא, עמ' 162, 174.

⁷² דעת מקרא, יהושע, עמ' קפז.

המעייין בברכת יעקב (בראשית מט) ובברכת משה (דברים לג) יראה כי מפתוחם של המקראות עולה שבבית יעקב רווחה מסורת ייעוד קדומה בדבר חלוקת הארץ בין אבות השבטים, כברכת נבואת אביהם עליהם. מאלפת בעניין זה רשימת השמות של בני מנשה, שקדמו לפי פשוטו של מקרא לכיבוש הארץ. שם נכדו של משה "גלעד", רומז לנחלת השבט בעבר הירדן המזרחי; ואילו השמות שכם, חפר, תרצה (במדבר כו, כט-לג) נקראים על שמות נחלת מנשה בעבר הירדן המערבי. יהודה אליצור, אטלס דעת מקרא, עמ' 126.

החומרית ילמדו מהם את תרבותם הרוחנית הקלוקלת. לפיכך בירך משה את דן שינחל בצפון בשלב מאוחר יותר, לאחר שיבנה את עצמו כנאמר לעיל, ורק אז ינהיג את שבטי הצפון. אולם שבט דן התרפה ולא כבש את נחלתו באזור גוש דן, והחל לכבוש את נחלתו בצפון מוקדם יותר, וגם לקח אתו את פסל מיכה. לכן ברכת משה לא יצאה אל הפועל והתוכנית לא מומשה.⁷³ רמז לכך נמצא בפרשת מסעי (לד, טז-כט) שבה נמנו הנשיאים שינחלו את הארץ. דן נמנה רביעי ונחלתו בדרום ובמרכז. לעומת זאת בשופטים פרק א שבט דן אינו כובש את רוב נחלתו, עולה לצפון לבקש לו נחלה וכובש את לשם. נראה שרשימת הנשיאים שינחלו את הארץ מלמדת על המצב הראוי מלכתחילה. כמו שנאמר לעיל, שבט דן היה צריך לכבוש תחילה את נחלתו בדרום ובמרכז (ראה גם בסעיף 4ד) ורק בשלב מאוחר יותר היה עליו לכבוש את נחלתו בצפון. אך דן התרשל בכיבוש ולא כבש את נחלתו במישור החוף (גוש דן בימינו) ועמק אילון ונאלץ לעלות לצפון מוקדם יותר מהצפוי. לפיכך פרק א בספר שופטים מבטא את המצב המצוי.

היו שהוסיפו⁷⁴ שיש קשר הדוק בין יכולתו של כל שבט לבין מידת ריחוקו מנחלת יהודה וממקום המשכן. המקדש ושבט יהודה - משכנם בדרום. ככל שמצפינים יותר הולכת הקדושה ופוחתת. צד ימין - הדרום, מעולה יותר בקודש "אַרְךָ יָמִים בְּיַמִּינָהּ" (משלי ג, טז); "יָמִין ה' עֲשָׂה חַיִּל" (תהילים קיח, טז); "הרוצה שיחכים - ידרים". צפון הוא הצד הגשמי, היותר מנותק מן הקודש. ביטוי לזה נמצא גם בסדר נחלות השבטים בארץ ישראל. בני השפחות נחלים בצפון הארץ, דן, אשר, זבולון ונפתלי. אפרים ומנשה (בית יוסף) – במרכז. יהודה ובנימין חולקים את מקום המקדש.

4. הפירוד בין השבטים

הפרק פותח בשבט יהודה שנלחם תחילה בבזק, ומסיים בשבט דן המגורש ומנושל מרוב נחלתו על ידי האמורי (שופטים א, לד) ולאחר מכן על ידי הפלשתים (פרקים יג-יח). גם השופט הראשון בספר הוא עתניאל משבט יהודה, והשופט האחרון הוא שמשון משבט דן. הקשר בין יהודה לבין דן בא לידי ביטוי גם בסדר הדגלים במדבר. יהודה הלך בראש המחנה והיה ראש הדגל הראשון (במדבר ב, ג), ודן היה המאסף, ראש הדגל האחרון (שם ב, כה). כידוע, ההולך בראש והמאסף צריכים להיות חזקים ביותר ולכן נמשלו שניהם לאריה. גם מספרית היו יהודה ודן גדולים במספרם לעומת שאר השבטים. במפקד השני בחומש במדבר שבט יהודה מנה 76,500 איש מבין עשרים שנה ומעלה (במדבר כו, כב), ושבט דן מנה 64,400 איש (שם, כו, מג). מספר הגברים מבטא את עוצמתו ותפקידו המרכזי של השבט. גם בסדר

⁷³ הסבר נוסף ראה: אדמו"ר ר' צדוק מלובלין, תקנת השבין, מהדורת הר ברכה, פרק ו סעיף מג, עמ' 60.

⁷⁴ הררי עז, עמ' 30; הרב יהודה מאל, אורות מציון, עמ' 32.

לידת השבטים קשור יהודה לזן. לאחר שלא ילדה את יהודה (בראשית מט, לה) נולד זן מבלהה שפחת רחל (בראשית ל, ה-ו).

הפרק פותח בשאלת בני ישראל "מי יעלה לנו אל הכנעני בתחלה להלקחם בו". "לנו" - לכל ישראל כעם מאוחד. תשובת ה' "יהודה יעלה" היתה שיהודה ינהיג את ישראל במלחמותיו בכנעני, אך יהודה הסתפק בכיבוש נחלתו יחד עם שמעון: "יעלה אתי בגרלי ויהלתי גם אני אתך בגורלך" (פסוק ג). התוצאה היתה שבמקום אחדות נוצר פירוד וכל שבט דאג לעצמו.⁷⁵

לעומת השותפות עם שמעון בנחלתו הדרומית, בולטת התעלמותו של יהודה משכנו הצפוני-מערבי זן. אין הוא מסייע לשבט זן הנלחץ על ידי האמורי להר. כאן ההתעלמות אמנם היא פסיבית, אבל היא תהפוך לאקטיבית מאוחר יותר כשבני יהודה יסגירו את שמשון לפלשתים. התוצאה היא פירוד בתוך שבט זן. רוב השבט נודד צפונה לליש (יהושע יט, מז; שופטים יח, כז) וחלק נשאר בדרום בין צרעה לאשתאול. פירוד חריף בין השבטים אנו מוצאים בסוף תקופת השופטים בימי שמשון השופט האחרון משבט זן. שמשון הוא שופט שנלחם לבדו בפלשתים, כשהוא מנותק מעמו, ופחד מאחיו ובמיוחד משבט יהודה שכנו לנחלתו, יותר מהפלשתים. כאשר שלושת אלפים אנשים מיהודה באים לאסור אותו ולהסגירו לפלשתים הוא אומר להם: "השבעו לי פן תפגעו בי אתם. ויאמרו לו לאמר לא פי אסר נאסרך ונתנוך בגדם וקמת לא נמיתך" (שופטים טו, יב-ג). כאן בא לידי ביטוי הפירוד המוחלט בין השבט המרכזי - יהודה, לשכנו שבט זן, ובין השופט שמשון לעמו.

בעומק העניין, הרי סופו של הספר נעוץ בתחילתו.

5. משמעות המספרים בפרק

הפרק מציג שבע ערים שכבש יהודה (מלבד הנצחון בבזק) ולעומת זאת, עשרים ואחת ערים (שבע כפול שלוש ערים ותחומים) שלא הורישו שבעת שבטי המרכז והצפון.

שלושת שבטי המרכז - בנימין, מנשה ואפרים, וארבעת שבטי הצפון - זבולון, אשר, נפתלי וזן, אינם מצליחים להוריש שבע כפול שלוש ערים ותחומים. בני רחל - בנימין, מנשה ואפרים, אינם מורישים שבע ערים. שאר השבטים (שבטי הצפון) אינם מורישים ארבע עשרה ערים (7X2).

ייתכן שהמספר שבע רומז לשבעת עמי כנען; והמספר ארבע עשרה (7X2) רומז לארבע עשרה שנים שכבשו וחילקו את הארץ - "שבע שכבשו ושבע שחלקו".

אם כן, הכתוב רוצה ללמדנו: שבט יהודה שכבש שבע ערים השתדל וקיים את מצוות כיבוש הארץ. בית יוסף (בני רחל) - בנימין, מנשה ואפרים, שלא כבשו שבע

⁷⁵ ראה מאמרי "מלחמת בזק", אורות ה (תשע"ד), עמ' 35-49.

ערים אלא שמו אותן למס, התרשלו בכיבוש הארץ. שאר השבטים שלא כבשו ארבע עשרה ערים, התרשלו במיוחד בכיבוש, הן בזמן שבע שנות הכיבוש והן בזמן שבע שנות החלוקה. חלקם, כמו שבט אשר שאינו מוריש שבע ערים ושבט דן שנושל וגורש מרוב נחלתו, ויתרו על כיבוש נחלתם כבר בהתחלה.

חלוקת הארץ נעשתה שלוש פעמים ובשלושה מקומות שונים. (1) על ידי משה לשני השבטים (ראובן וגד) ולחצי שבט מנשה, בערבות מואב (יהושע פרק יג). (2) על ידי יהושע לשני שבטים וחצי, יהודה, אפרים וחצי מנשה שנחל בעבר הירדן המערבי, בגלגל (שם, פרקים יד-יח). (3) על ידי יהושע לשבעה שבטים (בנימין, שמעון, זבולון, יששכר, אשר, נפתלי, דן) בשילה (שם, פרקים יח-ט). בכל שלוש החלוקות לא הורישו את כל יושבי הארץ. בחלוקה הראשונה של שבטי עבר הירדן המזרחי שנעשתה בערבות מואב נאמר (שם יג, ג): "וְלֹא הוֹרִישׁוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַגְּשׁוּרִי וְאֶת הַמַּעֲכָתִי וְיִשָּׁב גְּשׁוּר וּמַעֲכָת בְּקֶרֶב יִשְׂרָאֵל עַד הַיּוֹם הַזֶּה". בחלוקה השנייה של שבט מנשה ואפרים שנעשתה בגלגל, לא הורישו שש ערים כנאמר לעיל. בחלוקה השלישית של שבעת השבטים שנעשתה בשילה, לא הורישו חמש עשרה ערים ותחומים כנאמר לעיל. לפיכך, במספר הכולל את כל הערים והתחומים שלא נכבשו, עשרים ואחד (7X3), ישנו רמז; שבטי ישראל לא כבשו את כל הארץ (שנחלקה לשלוש ארצות, והחלוקה נעשתה שלוש פעמים) משבעת עמי כנען.

ו. נספח: מלאך ה' בבוכים

1. מעשה 'בוכים' - השלמת חטיבה א' של ספר שופטים

וַיַּעַל מְלָאךְ ה' מִן הַגִּלְגָל אֶל הַבְּכִים וַיֹּאמֶר אֲעֲלֶה אֶתְכֶם מִמִּצְרַיִם וְאָבִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאֲבֹתֵיכֶם וְאָמַר לֹא אֶפְרָ בְרִיתִי אֶתְכֶם לְעוֹלָם. וְאַתֶּם לֹא תִכְרְתוּ בְרִית לְיֹשְׁבֵי הָאָרֶץ הַזֹּאת מִזְבְּחוֹתֵיהֶם תִּתְצוּן וְלֹא שְׁמַעְתֶּם בְּקוֹלִי מֵהַ זֹאת עֲשִׂיתֶם. וְגַם אֲמַרְתִּי לֹא אֶגְרֹשׁ אֹתְכֶם מִפְּנֵיכֶם וְהָיוּ לְכֶם לְצַדִּיקִים וְאֵלֹהֵיהֶם יִהְיוּ לְכֶם לְמוֹקֵשׁ. וַיְהִי כַּדָּבָר מִלְּאָךְ ה' אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׂאוּ הָעָם אֶת קוֹלָם וַיִּבְכּוּ. וַיִּקְרְאוּ שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא בְּכִים וַיִּזְבְּחוּ שָׁם לַה'.

לפי רוב דפוסי התנ"ך פסוקים א-ה הם הפתיחה של פרק ב. לפי חלוקת המסורה, המצויינת בתנ"ך קורן, פסוקים א-ה (וכן פסוק ו) הם הסיום של פרק א. חלוקת התנ"ך לפרקים ("קפיטלים") אינה חלוקה יהודית אלא נוצרית. גם מספור הפסוק בתוך הפרק הוא מעשה ידיו של כומר אנגלי מן המאה השלוש-עשרה.⁷⁶

⁷⁶ על ידי סטפן לאנגטון (Stephen Langton) הארכיבישוף מקנטרברי. הוא חילק את התנ"ך בתרגום הלטיני (הוולגטה), והמעתיקים היהודים התאימו זאת לנוסח העברי. נראה שבהתחלה היו היהודים אנוסים לקבל את החלוקה לפרקים כדי שיוכלו לצטט את הפרקים והפסוקים בזמן ויכוחי-הדת שנכפו עליהם על ידי השליטים והכמרים הנוצרים. יעקב בן חיים הכניס את החלוקה לפרקים ל"מקראות גדולות" שלו (בשנת רפ"ד/ה 1524/5) תוך התנצלות שלא הגיעה לידי חלוקת

החלוקה היהודית הבסיסית היא לפי פרשה פתוחה או סתומה. על גביה קיימת חלוקת המסורה ל'סדרים', אשר מופיע בתנ"ך קורן בצד החיצוני של העמוד. להלן נראה כי חלוקה זו הכרחית, על פי הפשט וההקשר.

נראה לומר, שפסוקים א-ה (ולפי המסורה מצטרף אליהם פס' ו, למרות שהוא פותח פרשייה חדשה) הם הסיום והמסקנה של פרק א בספר שופטים.

אם כן, ספר שופטים מורכב משלושה חלקים העשויים מחטיבות שונות. החלק הראשון, הוא מפרק א עד פרק ב פסוק ה (או פסוק ו - תלוי אם רואים פסוק זה כסיכום החטיבה הראשונה או כפתיחת החטיבה השנייה). חלק זה הוא "גיאוגרפי" בעיקרו. כולו עוסק בכשלונו של עם ישראל בכיבוש הארץ לאחר מות יהושע. סיומה של פרשה זו הוא בתוכחת מלאך ה' בבוכים. החלק השני מתחיל מפרק ב פסוק ו ומסתיים בסוף פרק טז. מסוף ימי יהושע עד מות שמשון, ובו תיאור השופטים המושיעים ומעשיהם. יש לו הקדמה מיוחדת (ב,ו - ג,ו) המסבירה את ההשקפה ההיסטוריוסופית הנבואית המונחת ביסוד סיפורי השופטים. החלק השלישי, פרקים יז-כא, עוסק בפסל מיכה ובפילגש בגבעה, שהם סיפורים כלל ישראלים שאינם מתוארכים על הרצף ההיסטורי של הספר, ולמרות הימצאותם בסופו של הספר, חז"ל ייחסו אותם לראשית התקופה.

2. תוכן התוכחה ומקומה

כמו שנאמר לעיל, שבטי ישראל התרשלו בכיבוש הארץ ולא כבשו את ערי הכנעני אלא שמו אותן למס. התוכחה המרכזית של הנביא היא על כריתת הברית: "וְאֵתֶם לֹא תִכְרְתוּ בְרִית לְיִשְׂרָאֵל הָאָרֶץ הַזֹּאת... וְלֹא שְׁמַעְתֶּם בְּקוֹלִי מֵהַיּוֹם הַזֶּה וְעַשִׂיתֶם" (פסוק ב). משמעותה של כריתת ברית נתפרשה בספר יהושע (ט, טו): "וַיַּעַשׂ לָהֶם [לגבעונים] יְהוֹשֻׁעַ שְׁלוֹם וַיִּכְרַת לָהֶם בְּרִית לְחַיֹּתָם". כלומר, כריתת ברית פירושה לא להשמיד ולא להחרים כפי שנצטוו ישראל, אלא להחיות. בספר דברים (ו, א-ב) נאמר: "כִּי יִבְיָאֵךְ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָתָּה בָּא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ וְנָשַׁל גּוֹיִם רַבִּים מִפְּנֵיךָ חֲתָתִי וְהַגְרִגְשִׁי וְהָאֱמֹרִי וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי שְׁבַעַה גּוֹיִם רַבִּים

הסדרים של המסורה. סמוך לסיום ההדפסה, מצא לדבריו את סימני הסדרים ורשם אותם ב"מסורה הגדולה" שערך. מאז נשתרשה החלוקה לפרקים בכל הספרות היהודית ומטעמים שימושיים אי אפשר לבטלה כיום (האנציקלופדיה העברית, כרך כד ערך מקרא, עמ' 293-294, 300; מנחם בן ישראל, "חלוקת הפרקים בתנ"ך", מורשת יעקב 4 [תש"ן], עמ' 53-58). דוגמה לכך, בספר בראשית מתחיל הפרק הראשון של חלוקה זו בסיפור מעשה בראשית ומסתיים אחרי "וַיְהִי עֶרֶב וַיְהִי בֹקֶר יוֹם הַשְּׁשִׁי". הפרק השני מתחיל "וַיִּכְלֹו הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ". ואילו לפי מסורת ישראל מתחיל סיפור מעשה בראשית "בְּרֵאשִׁית בְּרָא אֱלֹהִים" ומסתיים (אחרי "וַיִּכְלֹו הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ", ביום השביעי) במילים "אֲשֶׁר בְּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת". כאן מסתיים הסדר הראשון. הסדר השני מתחיל "אֵלֶּה תוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ". הסיבה לכך היא, השבת היא חלק מבריאת העולם, השלמת החלק הרוחני שבו. אולם לפי התפיסה הנוצרית, בריאה היא עשייה, והעולם נברא רק בששת ימי המעשה, אולם בשבת לא נוצר דבר חדש בעולם.

וְעֲצוּמִים מִמֶּךָ. וַיִּתְּנֶם ה' אֱלֹהֵיךָ לְפָנֶיךָ וְהִכִּיתֶם הַחַרְסִים וַתַּחַרְסוּ אֹתָם לֹא תִכְרַת לָהֶם בְּרִית וְלֹא תִחַנְּנֶם". כלומר, "לכרת ברית" פירושו לחון אותם ולהחיותם. נמצא שהמלאך [או הנביא] מוכיח את ישראל על שהחיו חלק גדול מיושבי הארץ הכנענים והשאירו אותם בארץ.⁷⁷

ייתכן, שמסיבה זו מוזכר הגלגל - לרמוז להם על חטאם בכיבוש הארץ. שהרי המקום הראשון שחננו ישראל לאחר שעברו את הירדן היה בגלגל בערבות יריחו (יהושע ד, יט).⁷⁸ שם נימולו ועשו את הפסח (שם, ה, ט-ו). שם היה מחנה ישראל בימי כיבוש הארץ וממנו יצאו להילחם. כך בכיבוש יריחו, וכך גם בכל המלחמות האחרות (שם ט, ו; י, ו-ט). שם בא כלב ותובע מיהושע את חברון שהובטחה לו (שם, יד, ו; טו, ג). מקום "הבכים" מזוהה בסביבות בית אל.⁷⁹ נראה שהמלאך/הנביא מוכיח, כבר בעצם הגעתו, את ישראל. שהרי ידעו מהיכן הוא מגיע. הוא רומז להם: אני בא מהגלגל, מהמחנה שממנו יצאתם לכבוש את הארץ, לא עשיתם מה שנצטוויתם.

במסורה ישנה הפסקה של פסקה באמצע פסוק א. ייתכן שהפסקה זו באה לומר, שעצם הופעת הנביא והידיעה שעלה מן הגלגל, היא תוכחה שגרמה לתדהמה ולזעזוע.⁸⁰

3. ההקבלה לחטא המרגלים

המשפט המסיים את המעמד בבוכים, שבו מוכיח הנביא את ישראל, דומה מאוד בסגנונו לפסוק המתאר את הבכייה לדורות בפרשת המרגלים. בבוכים נאמר (פסוק ד): **"וַיִּשְׂאוּ הָעָם אֶת קוֹלָם וַיִּבְכוּ"**. במרגלים נאמר: **"וַתִּשָּׂא כָל הָעֵדָה וַיִּתְּנוּ אֶת קוֹלָם וַיִּבְכוּ"** (במדבר יד, א). גם לשון הפסוקים שבהם מודיע משה לישראל שנגזר עליהם להתעכב במדבר ארבעים שנה, זהה כמעט לחלוטין ללשון הודעת המלאך בספר שופטים על העיכוב בכיבוש הארץ. אצל משה נאמר: **"וַיִּדְבֹר מֹשֶׁה אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה [העונש] אֶל כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּתְאַבְּלוּ הָעָם מְאֹד"** (במדבר יד, לט). ובמעמד הבוכים נאמר (פסוק ד): **"וַיְהִי כַּדְּבַר מִלְאָךְ ה' אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה [העונש] אֶל כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׂאוּ הָעָם אֶת קוֹלָם וַיִּבְכוּ"**.

⁷⁷ י' אליצור, ישראל במקרא, "שופטים פרק א", עמ' 66.

⁷⁸ בימינו אל אֶתְלָה, שלושה ק"מ מיריחו, דעת מקרא.

⁷⁹ י' קויפמן; דעת מקרא. גם השם 'בכים' מזכיר חטא הקשור לכיבוש הארץ, עפ"י הרב ישראל אריאל, אטלס ארץ ישראל לגבולותיה על פי המקורות, ירושלים תשמ"ח, עמ' 47-50.

⁸⁰ כמו "ויאמר... ויאמר" בתוך דו-שיח. כאשר אין תשובה או תגובה לאמירה הראשונה, הכפילות "ויאמר" מלמדת על שתיקה או תדהמה. ראה: נחמה ליבוביץ, עיונים חדשים בספר שמות עמ' 405 הערה 10; הנ"ל, עיונים בספר בראשית, עמ' 317 הערה 7; עיונים בספר במדבר, עמ' 356. הרב יעקב פארדו, קהלת יעקב, שופטים ב, (ד"ה ויהי כדבר) דייק זאת מהכתוב. נאמר: "וַיְהִי כַּדְּבַר מִלְאָךְ ה'"; היה צריך להיות כתוב "וַיְהִי כַּדְּבַר" בבי"ת, אלא בא לרמוז כי מיד כשהתחיל לדבר הבינו מה רצה לרמוז להם על ידי עלייתו מן הגלגל אל הבוכים.

ההשוואה בין שני האירועים מלמדת, שבשורה זו שבה נתבשרו על ידי המלאך שתנופת הכיבוש נעצרת ומתעכבת (ראה להלן) היתה קשה לישראל כמו אותה בשורה שנתבשרו ישראל במדבר שלא ייכנסו לארץ ארבעים שנה.

מהי תגובת העם לתוכחת המלאך/הנביא? נאמר בכתוב: "וַיְהִי כַּדְבַר מֵלֶאֱדָה ה'... אֶל כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׂאוּ הָעָם אֶת קוֹלָם וַיִּבְכוּ... וַיִּזְבְּחוּ שָׁם לַה' " (פסוקים ד-ה). המפרשים הסבירו⁸¹ שכל העם, גם המון העם, בכו, התחרטו על מעשיהם והביאו קרבנות כדי לכפר על עוונם - "וַיִּזְבְּחוּ שָׁם לַה' ". אך אין הם מקבלים עליהם לתקן את אשר עיוותו, להכרית את הכנעני ולהשלים את כיבוש הארץ. לפיכך, הרי הם כטובל ושרץ בידו. לפנינו חרטה והודאה בחטא, אך ללא קבלה לעתיד אלא השלמה עם העונש.

לפי חלוקת המסורה בתנ"ך קורן, פרק א מסתיים בפרק ב פסוק ו: "וַיִּשְׁלַח יְהוָה אֶת הָעָם וַיֵּלְכוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ לְנַחְלָתוֹ לְרֵשֶׁת אֶת הָאָרֶץ" (וזאת, אף על פי שישנה פרשה שתומה בין פסוק ה לפסוק ו). פסוק זה הוא סיום של פרשה אחת; ומאידך פתיחה של פרשה שנייה. נראה שפסוק זה בא להראות את הניגוד בין דורו של יהושע לדור זה. בתקופת יהושע ישראל מבינים שתפקידם הוא "לְרֵשֶׁת אֶת הָאָרֶץ". לעומת זאת, ישראל בספר שופטים התייאושו והחליטו שאין הם מסוגלים לכבוש את הארץ, לכן הם רק בוכים ומקריבים קורבנות.

4. מתי אירע מעשה הבוכים?

לאור מקומה של הפרשייה בספר נראה, לכאורה, שתוכחת המלאך היתה מיד לאחר מות יהושע. המלבי"ם כותב שהדבר אירע בימי הזקנים שהאריכו ימים אחרי יהושע, ובימייהם עדיין היו ישראל עובדים את ה', אלא שהתרשלו בכיבוש הארץ. אמנם, חלף זמן קצר מאז מות יהושע, אך יש לומר שהרפיון בכיבוש הארץ החל כבר בימיו, כפי שאומר יהושע עצמו לשבעת השבטים (יהושע יח, ג): "עַד־אֲנִי אַתֶּם מִתְרַפֵּים לְבוֹא לְרֵשֶׁת אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַן לְכֶם ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵיכֶם".⁸²

י אליצור⁸³ טוען שאירוע זה התרחש עמוק בימי השופטים, רק לאחר ניצחון דבורה וברק על יבין מלך חצור וסיסרא שר צבאו. כפי שלמדנו בספר יהושע ובפרק א של ספר שופטים, בימי יהושע והזקנים ישראל לא יכלו עדיין להוריש את הערים הכנעניות החזקות והמבוצרות, בית שאן מגידו ועוד. אימתי "חזק ישראל" על ערי הכנעני שבעמק, ואז אפשר להוכיח אותם בטענה: מדוע לא הורשתם? - אחרי הניצחון הגדול של ישראל על סיסרא וחילו בקישון! ואמנם, מפליא הדבר שאחרי

⁸¹ כלי יקר; לב אהרן; מצודת דוד.

⁸² יש שכתבו (כלי יקר; ילקוט מעם לועז; מאיר עין) שאירוע זה התרחש עוד בימיו של יהושע קודם הקמת המשכן בשילה, שהרי מלאך ה' עולה מן הגלגל, ששם היה המשכן ביי"ד שנות הכיבוש והחלוקה, וישראל עדיין זובחים בבמה בבוכים בסוף הפרשה. אולם, קשה לקבל פירוש זה.

⁸³ י אליצור, ישראל במקרא, "שופטים פרק א", עמ' 69; הנ"ל, מבוא לדעת מקרא, שופטים, עמ' 10.

ניצחון גדול זה בקישון איננו מוצאים תוצאות טריטוריאליות. נאמר בכתוב (שופטים ד, כג-כד): "וַיִּכְנַע אֱלֹקִים בַּיּוֹם הַהוּא אֶת יָבִין מֶלֶךְ כְּנָעַן לְפָנָיו בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: וַתִּלָּךְ יַד בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַלּוֹדִף וְקָשָׁה עַל יָבִין מֶלֶךְ כְּנָעַן עַד אֲשֶׁר הִכְרִיתוּ אֶת יָבִין מֶלֶךְ כְּנָעַן". לא כתוב שהורישו מאומה. מכיוון שלאחר הניצחון על סיסרא וצבאו התחילו ישראל להיות חזקים יותר מאשר הכנעני, התחיל תהליך שנאמר בו "וַיִּשְׁם אֶת הַכְּנַעֲנִי לְמָס". על זה בא המלאך ומוכיח אותם.⁸⁴

מכיוון שלא הורישו ישראל את הכנעני מעריהם, לכן מידה כנגד מידה "וַיִּגַּם אֶמְרָתִי לֹא אֶגְרֹשׁ אֹתָם מִפְּנֵיכֶם" (פסוק ג) - גם אני לא אגרש אותם מפניכם. פירושו של יי אליצור יכול להתקבל על רקע ההבנה שפרקים א-ב הינם מבוא לספר שופטים, אשר כולל סקירה גיאוגרפית והיסטוריוסופית של אירועי התקופה המתפרסים על פני יותר משלוש מאות שנה.

ז. סיכום ומסקנות

1. לאחר מות יהושע עם ישראל אינו משלים את מצוות הורשת הארץ ואינו כובש אותה מן הכנעני. השבט היחיד שהתאמץ לכבוש את נחלתו היה שבט יהודה (יחד עם שמעון), שלא הניח אלא מובלעות בחוף הים שלא יכול היה לכבושן. שאר השבטים לא כבשו את נחלתם.

בנוסף, השבטים המרכזיים והמובילים, יהודה ובית יוסף (מנשה ואפרים), חטאו בכך שלא לקחו על עצמם את המנהיגות ולא רצו לשמש דוגמה לשאר השבטים.

2. בית יוסף, אף על פי שראו שה' אתם והצליחו לכבוש עיר חזקה ומבוצרת כמו בית אל, נתרשלו ולא כבשו ערים בנחלתם. מנשה אינו כובש חמש ערים בעמק יזרעאל, ערים בצורות וחזקות שהיו בחסות מצרית, אלא שם אותן למס. ערים אלה אמנם היו בנחלות יששכר ואשר, אך עם ישראל הטיל עליו לכבוש אותם, מפני כוחו ויכולתו. כך גם לא הוריש אפרים את גזר מפני שהיתה עיר בחסות מצרית, וזאת למד ממנשה.

לפיכך החטא והירידה מתחילים בראש - בהנהגה, בשבטי יהודה, מנשה ואפרים, מהם למדו שאר השבטים ולא כבשו את הערים הכנעניות בנחלתם.

3. אין עזרה הדדית וסיוע הדדי בזמן הכיבוש. יהודה אינו מסייע לשכנו דן למרות הקירבה הגאוגרפית ביניהם. גם בית יוסף אינו בא לעזרת דן. וזאת אף על פי

⁸⁴ הרב אברהם רקנטי דחה טענה זו, והסביר שהמקרא מלמד אותנו שלעולם חוזק האומה הפיסי אינו אלא תולדה של חוזק אמונתה בא-להיה. משום כך, ראוייה הביקורת מיד לאחר מותו של יהושע, ואולי כבר מעת זקנתו, שאז כבר עוברת אחריות הכיבוש לעם ישראל, ומצופה היה מהם להתחזק בבטחונם בה' ולהוריש גם את הכנעני היושב בעמק. אי הורשת הכנעני שמתוארת בספר יהושע (יז, יב) בלשון "ולא יכלו בני מנשה", בספר שופטים (א, כז) מוצגת כביקורת - "ולא הוריש מנשה". מניעת הכיבוש היתה מהעדר רצון, ולא מחסרון יכולת.

שבשלב מאוחר יותר הוא נלחם באמורי ומשתלט על חלקים בנחלת דן. כאן מסתמן תחילת הפירוד בין השבטים, כשכל שבט עוסק בעצמו ובנחלתו.

4. סדר השבטים בפרק הוא לפי חומרת חטאם, מן הקל אל החמור; בנוסף לסדר הגיאוגרפי מדרום לצפון, התואם את נחלת השבטים. רשימת כישלונות השבטים שלא כבשו מובאת בהדרגה בתוכן ובלשון.

5. השארת עמי כנען היתה הגורם להתדרדרות הדתית והמוסרית של תקופת השופטים, שמובילה אל כל המעשים המפורטים בספר שופטים. שיאה של התדרדרות זו מתואר בפרקי הסיום של הספר בפרקים יז-כא. בפסל מיכה - עבודה זרה; בפלגש בגבעה - גילוי עריות ושפיכות דמים; והחמור מכל, מלחמת אחים - בין ישראל לשבט בנימין.